

Végh András

KÖZÉPKORI VÁROSNEGYED A KIRÁLYI PALOTA ELŐTERÉBEN

A BUDAVÁRI SZENT GYÖRGY TÉR ÉS KÖRNYEZETÉNEK TÖRTÉNETE

A KÖZÉPKORBAN

„A Szent György tér a középkorban.” Alábbi írásunknak ezt az egyszerű címet adhatnánk, ha ezzel máris félre nem vezetnénk gyanútlan olvasónkat. Hiszen Szent György tér, vagy kissé régiesebben Szent György piac létezett a török kor előtti Budán is, csak éppen nem azon a helyen, ahol térképeink ma jelzik. A Boldogasszony-plébániatemplom és a városkapuk közötti főteret, a heti piac helyszínét, vagyis a mai Dísz teret és Tárnok utcát nevezték így a középkori lakosok. A névadó a tér közepén (kb. a mai Honvéd-emlékmű táján) a házak, üzletek, elárusító bódék fölé magasodó hajdani Szent György-kápolna volt, Nagy Lajos király alapítása. Ez az átlagos budai utcáknál valóban jóval szélesebb térség az egész középkor folyamán viselte a Szent György tér nevet, de hívták egyszerűen budai piacnak, vagy a város piacának és Széles utcának is. A piactér a török korban és még utána is megőrizte jellegét, mégis sok más budai utcához, templomhoz, házhoz hasonlóan elveszítette nevét, mivel a háborúk, ostromok okozta erőszakos lakosságcserek kitörölték az élő emlékezetből és hagyományból elnevezését. Csupán régi iratokból, oklevelekből tudhatták meg a XVIII. században, a töröktől visszafoglalt városban élő új lakosok, hogy egykor egy Szent Györgynek szentelt kápolna mellett tér terült el, amelyet Szent György térnek hívtak. Ekkorra azonban már lebontották a török kori Orta (Középső) dzsámivá átalakított Szent György-kápolnát, amelynek mind neve, mind helye is lassan feledésbe merült. A Buda középkori egyházi emlékeit elsőként számbavenni próbáló ágostonrendi szerzetes, Schier Xistus már tévesen határozta meg a kápolna helyét a királyi palota szomszédságában, és tévedése máig ható zavart okozott a budai utcanevekben.¹ A királyi palota előtt a XVIII. század végére lassanként kiformalódó teret Schier nyomán, a régi nevet hibásan felújítva Szent György térnek kezdték el nevezni. Ezt vette át és népszerűsítette a XIX. század helyrajzi irodalma, míg végül Némethy Lajos a század végén tisztázta a kérdést a történész szakma számára.² A helynév azonban addigra szívósan meggyökerezett a köztudatban és a hivatalos névhasználatban, és ma is él, annak ellenére, hogy a tér épületeinek nagy része elpusztult.

Nem a középkori Szent György piac tehát írásunk tárgya, hanem annak a területnek a középkori története, amely ma viseli a Szent György tér nevet, illetve mindazon épületeknek, amelyek övezik ezt a teret. Témánkat illetéknéppen meglehetősen tágan értelmezve a középkori városkapuk és a királyi palota közötti városrész, vagyis

¹ SCHIER 1774.

² NÉMETHY 1885.

a mai Dísz tér és a Szép Ilonka-kút közötti terület létrejöttét és középkori fejlődését szeretnénk röviden bemutatni a rendelkezésünkre álló történeti és régészeti források felhasználásával.

A mai tér ugyanis rendelkezik középkori előzménnyel, mégha nem is pontosan a maival egyező helyszínen. A királyi rezidencia és a polgári város határán a középkorban is létezett egy olyan nyitott térség, amely a térben is jól érzékelhetően elválasztotta egymástól a két, határozottan eltérő jellegű területet. A kép megrajzolásához levéltári kutatásainkat, valamint az 1974–1987 és 1994–2000 között folytatott intenzív régészeti kutatások eredményeit használtuk fel.³

Természeti környezet és történeti előzmények

Mindenekelőtt érdemes kis kitérővel a helyszín földtani jellegzetességeivel, a település alapjául szolgáló természeti környezettel megismerkednünk. A meredek oldalú, de lapos felszínű Várhegy a Dunával közel párhuzamosan helyezkedik el, alaprajza nagyjából egy nyújtott háromszöget formál. A háromszög hegyes csúcsa délen található, amerre egyébként a hegy fennsíkja is enyhén, de egyenletesen lejt. A hegy felszínét kb. 6–14 méter vastagságban takaró, kemény, édesvízi mészkőréteg a Dísz tér déli végénél elfogy, emiatt a hegy tömegét alkotó márga ki van téve a csapadék közvetlen hatásának. Az erózió hatására itt mindkét oldalon völgyek fűződtek a hegy oldalába és a fennsík jelentős mértékben összeszűkül. Innen délre azonban újra megjelenik a mészkő, bár az északi részhez képest sokkal vékonyabb és töredezettebb formában. Tehát a Dísz tér déli végétől újból emelkedni kezd a felszín egészen a Szent György térig, ahol a középkori Szent Zsigmond-templom helyén érte el a legmagasabb pontját, majd a hegy déli csúcsa felé újból, most már meredekebben lejtteni kezdett, néhol a mészkő törései mentén tereplépcsőket alkotva. A Szent György tér hajdani kiemelkedése ma már nem érzékelhető, annak köszönhetően, hogy a XIX. század folyamán több alkalommal is jelentős földmunkával igyekeztek kiegyenlíteni a felszínt, ezáltal a környező épületek számára mesterséges sík terepet hozva létre. A felszínt fedő, kemény mészkőtakaró különleges adottságokkal ruházta fel a Várhegyet. Ennek hatására jött létre a lapos fennsík, és a meredek hegyoldal, és általa keletkeztek a hegy belsejében a mészkő „paplan” és a márga határán a csapadékvizet összegyűjtő és megtartó üregek, és a természetes barlangrendszer. A Szent György tér környezetében azonban, a mészkő réteg töredezettsége és keskeny keresztmetszete miatt ezen üregek képződése jóval kisebb mértékű volt, mint a Dísz tértől északra eső részen.

³ A város középkori történetének általános összefoglalása GYÖRFFY 1973.; KUBINYI 1973.; GEREVICH 1973.. A háború utáni műemléki kutatások összefoglalása POGÁNY 1955.; A legújabb régészeti kutatások összefoglalása: Budapest 1991. A Szent György téren 1994–2000 között végzett régészeti feltárásokat a BTM Középkori Osztályának kutatói végezték: Altmann Júlia, Bencze Zoltán, Belényesy Károly, Feld István, Kárpáti Zoltán, Kovács Eszter, Magyar Károly, Mester Edit, B.Nyék helyi Dorottya, Terei György, Végh András és Zádor Judit. Az ásatások zöme még nem közölt, az egyes részterületekről megjelent tanulmányokra, jelentésekre a jegyzetekben hivatkozunk.

A kiterjedt régészeti kutatásoknak köszönhetően ma már tudjuk, hogy nem a középkori város jelentette az első települést a Várhegy fennsíkján. A Dísz tértől a királyi palotáig terjedő területen szinte mindenütt található a korai és középső bronzkor különböző korszakaiból (nagyrévi kultúra, vatyai kultúra) származó régészeti emlékek.⁴ Faszerkezetű házak cölöplyukai, tárolóvermek és azokból napvilágra került tárgyak tanúskodnak az egykori magaslati telep életéről. Feltehetően valamelyik bronzkori településsel hozható összefüggésbe az az árok, amely egyenes vonalban szeli keresztül a hegyet a Dísz tér déli végétől mintegy 50 méterre délre. Hosszabb szakaszait figyelhették meg a nyugati oldalon, az egykori Szent György utca 6. számú ház udvara mentén, a hegy közepén pedig az egykori Honvédelmi Minisztérium középső udvarában. A megfigyelések szerint kb. 7–8 méter széles és 4–6 méter mély lehetett és a mészkőtakaró peremét követte. Sajnos a középkori város rendkívül kiterjedt építési tevékenysége szinte mindenütt megbolygatta az árok eredeti peremét, ezért többnyire csak annak lapos fenekét, az arra ráomlott köves réteget és a mindezeket elfedő, évszázadok alatt keletkezett humuszos feltöltődést lehetett feltárni. A középső bronzkori telepet nem követték a későbbi korok települései. A kelta eraviscus törzs választása a meredek Gellért-hegyre esett, ahol törzsi központjuk létesült (erődített telep). Bár a kelta település kiterjedt a Duna-parton a mai Tabánra és a Várhegy keleti lejtőire is, mégsem húzódott fel a fennsíkra. A keltákhoz hasonlóan a rómaiak is a Duna-parton települtek meg, mégis szinte elképzelhetetlen, hogy a Várhegy tetejére ne helyeztek volna legalább egy katonai megfigyelő állást. Ennek nyomai azonban mindeddig nem kerültek elő a középkori város területéről.

A szórványosan talált római emlékek: feliratos és faragott kövek, pénzérmék, cserépdarabok mind a középkori város pusztulásának rétegeiből származnak és egyrészt arra utalnak, hogy a közeli római romokat építőanyagként hasznosították, másrészt bizonyítják, hogy a római emlékek gyűjtése már a középkorban, legalább is annak kései századaiban megkezdődött.

Nem változott a helyzet a későbbiek során a népvándorlás hosszú időszaka alatt, de még a magyarság honfoglalása után sem. Kopár sziklás hegy volt csak a tanúja Szent Gellért mártírhálálának is, mikor a réven átmenni készülő csanádi püspök pogány lázadók kezébe került. A korai királyi központok, városkezdemények sem itt, hanem Óbuda és a túlparti Pest területén alakultak ki. A budai szakaszon csupán ezen központok vonzáskörébe vont kisebb települések keletkeztek. Elsősorban a Pesttel szemközt Kispest, német telepeseinek nyelvén Kreinfeld, a Gellért-hegy és Várhegy lábánál (a mai Tabán), továbbá Felhévíz a római romok közelében, a Várhegy északi oldalánál lévő révnél.

A város alapításától az állandó királyi rezidencia létrejöttéig – XIII–XIV. század

Buda alapított város. IV. Béla király akarata hozta létre a tatárjárás után, hogy a mongolok esetleges visszatértekor hatékonyan védekezhessen a hegytetőn, a városfalak mögött a király budai birtokközpontjának és pesti kiváltságos településének

⁴ NAGY 1952.190–197.p.; MAROSI-SOÓS 1977.167–170.p.; H.HANNY 1997.199–210.p.

népe. Feltételezhető azonban, hogy a Várhegy az alapítás előtt közvetlenül már nem volt lakatlan. Ez a várost megelőző, „preurbánus” település a hegy széles északi részén keresendő, ahol a korai vásárhelyre utaló Szombathely helynév, a domonkos kolostor és az ezekhez köthető régészeti emlékek találhatók. Az persze nem zárható ki, hogy a déli részen, a Kispestet övező szőlődűlők, szántóföldek között, akár a Várhegy tetején is, ne emelkedett volna gazdasági épület vagy majorság. Zárt beépítésű településről, telkek soráról ezen a területen azonban semmiképpen sem beszélhetünk a város megalapítását megelőző időben.⁵

Az alapítás tehát teljesen új helyzetet teremtett. A Duna túlsópartjáról áttelepült pesti polgárok egy olyan, a korabeli Magyarországon addig még nem látott, nagyméretű erődítésbe költöztek be, amely a teljes hegytetőt körülkerítette mindenütt, ahol lehetett, annak sziklás, meredek peremét követve. Ezt a városfalat szokás belső városfalnak is nevezni, mivel a mai várfalakat alkotó XIV. századi eredetű, külső városfaltól, mintegy 3–6 méterrel beljebb húzódik, ma már jobbára a felszín alatt.⁶ A kiterjedt régészeti kutatásoknak köszönhetően mára éppen a nyugati oldalon, a mai Fehérvári-kaputól délre eső városfalszakaszt ismerjük talán a legalaposabban, a kaputól kezdve napvilágra került a IV. Béla építtette városfal teljes hossza egészen a későbbi királyi palota ún. Csonkatornyáig.⁷ A fal nyomvonalát a természeti adottságokat követve meglehetősen girbe-gurbán jelölték ki. Építőanyagának a helyszínen fellelhető kőzeteket használták fel, vagyis édesvízi mészkövet és márgát. Ez utóbbi a víz hatására mállani kezd, vagyis huzamosabb idő eltelte után a várfal

⁵ A legkorábbi maradványok között számon tartunk olyan épületmaradványokat és gödröket, amelyek keltezése megelőzheti a városalapításnak, illetve a telkek kiosztásának idejét. Példákat erre a mai Színház utca alatt, illetve a Honvédelmi Minisztérium udvarán figyelhetünk meg. Vö. KÁRPÁTI 1998.; FELD – KÁRPÁTI 2000. 57–66.p.

Egyébként már Zolnay László feltételezte néhány általa feltárt objektumról, hogy a város alapítása előtti időből származik. Elképzelése szerint a még a tatárjárás előtt létesült Kispest házai húzódtak fel a hegytetőre. (ZOLNAY 1977.29–30.p., ZOLNAY 1984. 204–205.p.) Zolnay ásatásainak utólagos feldolgozása, hitelesítése során az általa a tatárjárás előttré keltezett legtöbb falról, gödörrel, leletről sorra kiderült, hogy nélkülözik a korai keltezéshez szükséges elégséges támpontokat, és jól beilleszthetők a tatárjárás után alapított város első korszakának emlékei közé. Vö. BENDA 2001.

⁶ VÉGH 1997. 29.p.

⁷ A keleti oldalon eddig ugyan még nem tártak fel ilyen tornyot, csupán a várfal egyes szakaszai láttak napvilágot, de oklevelek említenek tornyot a városfal e szakaszán is. A keleti, a folyó miatt védettebb oldalon ugyanakkor a ferences kolostor épülete is a városfalhoz épült.

A Fehérvári-kapu és a Teleki-palota közötti szakaszt Végh András tárta fel 1998–2000 között, innen délre a Teleki-palota területén a későbbi építkezések teljesen elpusztították a városfalat, csupán a pincék elhelyezkedéséből rekonstruálható nyomvonala (Nyékhelyi Dorottya ásatása, 1998–2000), tovább dél felé a Lovarda közben már újból megtalálták a városfal maradványait (Magyar Károly és Nyékhelyi Dorottya ásatásai, 1998–2000), majd a Királyi istálló területén Magyar Károly tárta fel a városfal itteni szakaszát 1994–2000 között. Innen délre a Hunyadi-udvaron, az ún. északi zárófal és az ún. II. szárazárók között a városfalat Zolnay László és Magyar Károly tárta fel 1974–1987 között, a II. szárazároktól délre pedig Gerevich László és Zolnay László figyelték meg a városfalak maradványait.

romlását okozhatta. Az ásatásokon a márgából épített városfalrészecskék valóban szilánkokra hullott, elporladt állapotban kerültek elő a földből. Nyilván a sietség is szerepet játszott abban, hogy ezt a tartós városfal építésére kevésbé alkalmas, de a helyszínen kibányászható és így szállítást nem igénylő kőanyagot felhasználták. A fal vastagsága az alapozás fölött 2 méter, eredeti magassága nem ismert, egyes helyeken azonban még ma is mintegy 2 méterre emelkedik ki, másutt csupán az alapozás néhány kőora figyelhető meg.

Az erődítés újdonsága a maga korában nem abban állt, hogy kőfalakkal övezett egy nagyméretű hegytetőt, hiszen ilyen jellegű építmények – ha nem is ekkora méretben – ebben az időben már előfordultak. Sokkal többet jelentett ennél, hogy a falak védelmét szabályosan elhelyezett tornyokkal erősítették meg, újból felújítva azt az antik eredetű erődítési rendszert, amelyet a római uralom összeomlása óta nem alkalmaztak hazánkban.⁸ A feltárt nyugati falszakaszon a Fehérvári-kapu közelében egy félköríves, majd pedig a királyi palota előterében még két másik torony (egy félköríves és egy négyzetes) került napvilágra. Egy további torony helye a hozzávezető lépcső alapján kijelölhető, míg a későbbi építkezések megsemmisítettek még egy (esetleg két) tornyot.⁹ Összesen tehát öt (esetleg hat) torony emelkedett ezen a szakaszon átlag kb. 65–70 méter távolságra egymástól. A tornyok egységes szerkezetűek, édesvízi mészkőből épültek, belsejüket gerendaváz merevítette, falvastagságuk a városfaléval egyezik, mintegy két méter. Úgy tűnik, hogy váltakozva helyeztek el egymás mellé félköríves és négyzetes alaprajzú tornyokat. Megfigyelhető volt az is, hogy a tornyokat a már kész városfalhoz építették hozzá, ám pontosabb keltezéssel eddig sehol sem sikerült megállapítani, hogy az eltérő építési fázis mekkora időbeli különbséget jelöl: néhány évet, vagy esetleg évtizedeket.

A régészeti kutatások eredményeképpen ma már közelebről ismerjük a város alapításának olyan részleteit is, amelyekről írott forrásaink nem tájékoztatnak. A városfalak felépülte után szabályos telekosztást hajtottak végre, kimérték az egységes méretű telkeket és kijelölték az utcák nyomvonalát. A kitűzést a városfalakhoz igazították, ezek mentén ugyanis nem vezetett köz vagy utca, a telkek minden esetben kifutottak egészen a falig. Mivel a telkek hosszát a városfaltól mérték ki és ez minden telken azonos volt, ezért a falakkal párhuzamos utcák nyomvonala mindenütt híven követi a terephez igazodó, kanyargó városfalat. Az általunk tárgyalt területen,

⁸ Római erődítmények maradványait felhasználták, mint pl. Sopron, Visegrád esetében, de ilyen jellegű erődítést a tatárjárásig újonnan nem készítettek. Buda városfalaival közel egyidőben épültek ki Székesfehérvár falai is, úgy tűnik, hasonló rendszer szerint. (SIKLÓSI 1999.)

⁹ A Fehérvári-kaputól délre Zolnay László figyelte meg az első tornyot vízvezeték építés kapcsán 1981-ben, majd Végh András tárta fel 1998-ban. Az Árpád-kori városfal és a jóval később készült ún. északi zárófal csatlakozásánál Magyar Károly közvetlenül a várfalhoz vezető lépcsőt talált, mely feltehetően a zárófal építése miatt elbontott városfaltornyhoz vezetett. Innen délre, a királyi palota Hunyadi-udvarának feltárásán egy négyzetes tornyot tárt fel Zolnay László 1975-ben (ZOLNAY 1984. 205.p.), majd pedig ezt hitelesítette Magyar Károly 1987-ben (MAGYAR 1992a. 109–115.p.), illetve ettől tovább délre a Gerevich László vezette feltárások 1956-ban ráleltek egy félkör alakú toronyra (ez az ún. „patkótorony”; Vö. GEREVICH 1966.), amelynek külső síkját csak az Udvarlakai őrség épületének lebontása után tárhatta fel Zolnay László (ZOLNAY 1984. 205.p.; MAGYAR 1992a. 112.p.)

vagyis a hegy keskeny déli részén csupán arra volt elégséges tér, hogy a falak mentén tűzzenek ki telkeket, illetve a középén szabadon maradt területet beépítsék. Így jött létre az egymással párhuzamosan haladó két utca. A középkori Zsidó-kaputól (a mai Fehérvári-kapu) a Zsidó utca (a mai Szent György utca), a Szent János-kaputól (a mai Vízi-kapu) pedig a Szent János utca (a mai Színház utca) vezetett dél felé, majd a hegy fennsíkjának szűkülését követve egyesült és így haladt tovább. Az utca déli végének lezárását nem ismerjük, – ahogy a városfalak déli lezárását sem – mivel a később épült királyi palota az ún. I. szárazároktól délre teljesen eltüntette az erre utaló maradványokat. Esetleg itt lehetett az a Kreinfeldre, vagyis a Gellért-hegy lábánál fekvő egykori Kispestre vezető kapu, amelyet 1302-ből származó oklevelekben említettek meg.¹⁰

A nagyleptékű régészeti feltárás képessé tett bennünket arra, hogy ne csak egyes középkori objektumokat, hanem azok rendszerét, a telkek sorozatát is vizsgálhassuk. Különösen a szinte teljesen feltárt nyugati oldalon tanulmányozhatók alaposan a város alapításakor kitűzött telkek és azok beépítettsége. A Zsidó-kapu és a késő középkorban felépült királyi palotát a várostól elválasztó II. szárazárok között (azaz mai helyrajzi fogalmakkal élve a Dísz tér és Szép Ilonka-kút között), a nyugati oldalon 19 egységes méretű, eredetileg kiosztott telek figyelhető meg.¹¹ A részben feltárt középső háztömbben is felismerhetők a telekosztás során kitűzött egységes méretű telkek (a középkori Zsidó utca keleti házsorán). A keleti oldalon, a Sikló előtt végzett ásatások hozták felszínre a telekosztás nyomait. Mindegyik telek beépült kisebb-nagyobb mértékben már a XIII. században, hiszen kivétel nélkül minden telken feltártak épületrészleteket, vagy a megtelepedésre utaló hulladékgyödröket az alapítást közvetlenül követő időszakból. Az egyes telkek beépítettsége azonban ma már csak szórványosan és nem teljes egykori rendszerében tanulmányozható, mivel a későbbi építkezések jelentős mértékben tüntették el a korábbi maradványokat. Néhány esetben ennek ellenére megmaradtak XIII. századra keltezhető épületrészek, többnyire a telkek belsejében, a bolygatások által megkímélt udvarokban. Ezek között nagy számban fordultak elő a kőorosz alapozásra állított vázas szerkezetű faházak, vagy boronaházak maradványai, de kőépületet is tártak fel. Jellegzetes építmények már ebben a korszakban is a pincék, az oklevelekből is jól ismert, kiterjedt szőlőművelés emlékei. A pincéket a sziklába vágták, illetve a málékony márgába ásták be. Előfordul közöttük már ekkor is

¹⁰ 1302. IX. 1. – AO I. 272, 273, 274.sz.; 1302. IX. 20. – AO I. 283.sz.

¹¹ Az egységes telekméretekre Lócsy Erzsébet hívta fel a figyelmet az Országház utca házsorának vizsgálata során. (Lócsy 1964, 1969, 1971.) Az általa is megfigyelt egységes homokzati méret 56–60 láb (kb 19–20 méter) között ingadozik.

Az ároktól délre telkek rendszerét már nem, csupán egyes objektumokat tanulmányozhatunk. A nyugati oldalon megfigyelt telkek segítségével durva becslést végezhetünk a városrészen kiosztott telkek számáról. Ha feltételezzük, hogy a keleti oldalon a várfalak mellett a nyugati oldalával közel egyező számú telek lehetett, míg a középső háztömbben egy-egy házsoron körülbelül ezek fele fér el (s ha még hozzáveszünk néhány telket, amely a II. szárazároktól délre terült el) nagyjából 60–70 telekkel számolhatunk a területen. Érdemes ezt a számot szem előtt tartani a későbbiekben, amikor a csekély számú történeti forrás kiértékelését végezzük el.

kőből rakott oldalfalú építmény az utcai homlokzat mögött, az utcára merőleges tájolással. Ez lett később az általánosan használt típus, és az ilyen jellegű pince fölött többnyire lakóház emelkedett. Előfordulnak a telek végében, közvetlenül a városfal belső oldala mellé mélyített pincék is. Kizárólag a korai időszakra jellemzőek az egyik telekhatár mellett, a telek középtáján elhelyezkedő pincék. Gyakran fával bélelték sziklába vágott területet, bár kőből épült oldalfalakat is ismerünk. Településszerkezeti változást jelez, hogy ezeket a pincéket a XIV. század első felében általában megszüntették, feltöltötték. A XIV. században már egyre nagyobb méretekben és egyre nagyobb számban épültek ki az utcai homlokzat mögötti kőpincék.

Meg kell emlékeznünk végül a sziklába vágott egyéb objektumokról, kutakról, vermekről, gödrökről. A Várhegy természetes adottsága, hogy az esővíz a felszint fedő mészkő réteg és a hegy tömegét alkotó vízzáró márga közötti kavicsrétegben átszűrődik és megőrződik. A polgárok telkeiken feltehetően a kezdetektől fogva készítettek kutakat. Másrészt szükséges volt emésztőaknák ásása is telkenként a lakosok számára. Az ásások a Dísz tértől délre szép számmal találtak ilyen jellegű építményeket. Nem könnyű azonban ma már eldönteni minden esetben a kiásott aknákról, hogy kútként, vagy emésztőként szolgáltak-e eredetileg, ahogy a készítési időt a legtöbb esetben nem, csupán a megszüntetés időpontját lehet meghatározni a feltöltésre használt földből előkerülő tárgyak segítségével. A kutak, aknák szerkezete rendkívül változatos, mélységük is jelentős mértékben különbözik egymástól. Ismerünk egyszerűen a sziklába vágott, akár két méteres átmérőjű aknákat, előfordulnak kőfalazattal ellátott köralakú építmények és négyzetes, egykor ácsolt fa béléssel ellátottak is. A legmélyebb több, mint 20 méterre mélyed a hegy belsejébe, de mindössze 5–6 méter mélységű is előfordul. Elhelyezésük is változatos, mégis meg kell említenünk egy jellegzetes csoportjukat: a nyugati oldalon megfigyelhető volt ugyanis, hogy az egyik telekhatár mellett, a telek középtáján, szívesen helyeztek el kútnak, vagy emésztőnek értelmezhető aknát.¹²

*

A régészet eredményeinek ismertetése után szeretnénk bemutatni a területre vonatkozó történeti ismereteinket. Az először 1346-ban említett Szent János utca névadója a csaknem a város alapításával egyidős ferences kolostor és Evangélista Szent Jánosnak szentelt temploma volt. Létrejöttének pontos körülményeiről hallgatnak forrásaink, a kolostor az 1270-es években bukkan fel első ízben az oklevelekben.¹³ A város korai történetében játszott kiemelt jelentőségét azonban jelzi, hogy az utolsó Árpád-házi király, III. András temetkezési helyül választotta (1301). A templom maradványait 1971–1972 között a mai Várszínház alatt, míg a kolostort a Sándor-palota helyén 1994–2001 között tárta fel régészeti ásítás.¹⁴

¹² Jellegzetes példái láthatók a Szent György utca nyugati házsorában.

¹³ Nánabeszter nembéli Demeter és felesége végrendeletében. 1270–77. – BTOE I. 103.sz.

¹⁴ ALTMANN 1973, 1994, 2002; GEREVICH 1973. 40.p.

Mindkét épületből, kevés kivétellel, csupán alapfalak maradtak ránk, amelyek segítségével a kolostor mérete, elrendezése nagyvonalakban rekonstruálható. Eszerint a kolostor északi oldalán emelkedő templom egyhajós épülete keskenyebb volt, nyugati homlokzatát közvetlenül a Várszínház mögött találták meg, szentélyét viszont teljesen elpusztították a későbbi építkezések. Az ásatásokon több nagyméretű, már megbolygatott sírhelyet is feltártak, de ezek egyikét sem sikerült azonosítani III. András nyugvóhelyével. A kolostor épülete (a kerengőudvar körüli épületszárnyak) a Sándor-palota északi része alatt található, a mai Színház köz alatt a kolostor kerengőjének északi folyosója futott.

A ferences kolostorral szemben, az utca átellenes oldalán működött a ferences harmadrendi nővérek, vagy másik nevükön beginák rendháza. A kolostorra vonatkozó első adat 1283-ból származik: IV. László király nagyszigeti (csepel-szigeti) birtokokat adományozott Majs mester özvegyének és általa a ferences kolostor környékén élő apácáknak. Az adományokat megerősítő későbbi oklevelekből megtudhatjuk továbbá, hogy az apácák egy olyan épületben laktak, amelyet 1293-ban Majs mester özvegye saját házának neveztek, 1296-ban pedig már az özvegy által építtetett kolostornak.¹⁵ Majs mester V. István király rövid ideig tartó uralkodása idején a nádori méltóságot töltötte be, később országbíró és királynéi tárnokmester is volt. Özvegyét a Margit-legenda tanúsága szerint Erzsébetnek hívták és feltehetően rokonságban állt a királyi családdal, hiszen III. András nővérének nevezte. Judit nevű leányuk Margit királylány mellett a szigeti apácakolostorban élt.¹⁶ Nehezíti az értelmezést két további adat. Egy bizonyos Leyphylt nevű apáca ugyanis 1312-ben szőlőjét és a háza alatti pince felét adományozta a ferences kolostornál lévő ún. Szibilla-házban lakó nővéreknek, avagy begináknak. A Smaragd nembéli Zsámboki Ajnárd fia Miklósnak lánya, Aglent pedig 1327-ben a ferences kolostor előtt lévő Szibilla-kolostorból nyilvánította ki, hogy testvérei átadták számára a leánynegyedét.¹⁷ Mindkét esetben egyértelmű a helymegjelölés alapján, hogy a ferences begina kolostorra alkalmazták a Szibilla nevet. Egyelőre sajnos nem ismerjük az elnevezés eredetét és értelmét. A beginakolostor helyét késő középkori források egyértelműen kijelölik: a később felépült Szent Zsigmond-templom szentélyétől északra helyezkedett el, vagyis a Honvédelmi Minisztérium déli homlokzatának keleti oldalánál emelkedett. Sajnos a Minisztérium pincéi az épület legtöbb részletét megsemmisítették, az itteni részleges régészeti feltárások pedig nem tették lehetővé a kolostor korai maradványainak meghatározását.

A másik párhuzamos utca a XIII–XIV. században a Zsidó utca nevet viselte, amint arra neve is utal, az itt található zsidónegyed után. Zsidó lakossággal a város alapítását követően már számolhatunk, hiszen a legkorábbi Budáról ismert zsidó sírkő 1278-ból származik. Az utca északi végénél kapu vezetett ki a városból, amelyet az egész korszakban Zsidó-kapunak neveztek. 1307-ben a krónikák tanúsága szerint, Werner fia László, elűzött budai bíró, Károly Róbert párti

¹⁵ 1283. X. 19./1290. – BTOE I. 244.sz.; 1293. V. 26./1298. – BTOE I. 263.sz.; 1296. VII. 5. – BTOE I. 282.sz.

¹⁶ PAULER 1899. II.köt. 279., 530.p.

¹⁷ 1312. IX. 4. – OL DI 29662.; 1327. – AO XI. 606.sz.

fegyvereseivel a zsinagóga melletti kapun át hatolt be a városba, amely helyszínt kétségkívül a Zsidó-kapuvallal azonosítható.¹⁸ A korai zsidó temető maradványai is a Zsidó-kapu alatt, a völgyben kerültek elő, a mai Pauler utca környékén, a Krisztinavárosban.¹⁹ Magáról a zsidónegyedről azonban hallgatnak forrásaink. A Zsidó utca említéseit csupán a XIV. század végétől ismerjük, azonban minden esetben keresztény háztulajdonosokat említenek meg az oklevelekben. Nagyon tanulságos az 1390-ben keletkezett plébániahatárper okirata is, mivel ebben a Mária Magdolna egyház plébánosa joghatósága alá tartozónak vallotta a város déli részén a Zsidó utcát és a Szent János utcát egészen a királyi udvarig. A meglehetősen hosszú utcának nyilván csak egy részét lakták zsidók, ahogy Sopronban. A zsinagóga helyét a mai Szent György utca nyugati házsorában szokás feltételezni.²⁰ Újabban felmerült annak a lehetősége, hogy a későbbi Szent Zsigmond-templom helyén állt.²¹ Sajnos a legutóbb végzett régészeti feltárásokon nem sikerült meghatározni sem az 1307-es esemény kapcsán említett zsinagóga helyét, sem a zsidó háztulajdonok pontos elhelyezkedését. Feltehetően a régi zsinagóga nem lehetett önálló, sajátos alaprajzú épület, mint a késő középkorban épült újabb kéthajós zsinagóga (a Táncsics Mihály u. 23. szám alatt tárták fel maradványait), hanem egy polgárház valamely termében volt elhelyezve. (Hasonlóan a ma is látogatható középkori imaházhoz a Táncsics Mihály utca 26. szám alatt.)

Sajnos – még a szakmabeliek számára is – homályos kérdés a hegy déli végén emelkedő királyi palota eredete. A régészeti kutatás nem képes egyelőre pontosan keltezni az itt található legkorábbi épületmaradványokat és ezek között elsősorban a palota legrégebbi épületét, az ún. István-tornyot, pontosabban (egy XV. századi forrás szavaival élve) István herceg tornyát. A történeti kutatás az ismert adatokra építve nem tudja pontosan meghatározni István herceg személyazonosságát sem. Mind IV. Béla fia, István ifjabb király (a későbbi V. István, elhunyt 1272-ben), mind Nagy Lajos testvére, Anjou István herceg (elhunyt 1354-ben) szóba jöhet a torony névadójaként, vagyis feltehetően építetőjeként. Ez azt jelenti, hogy az intenzív kutatás ellenére még mindig nem tudjuk pontosan, mióta magasodik a szikla déli csúcsa fölé a várost is oltalmazó erődítmény. A régészeti feltárások alapján azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy a XIV. század közepén már egy kisebb udvart körülvevő épületegyüttes csatlakozott az István-toronyhoz.²²

A házak tulajdonosai közül csak néhány kiemelkedő személyiség ismeretes. A legrégebbi adatok a Szent János-kapu szomszédságában fekvő telken Werner comes leszármazottairól szólnak, akik részt vettek a város alapításában. 1352-ből fennmaradt a néhai Werner, budai rektor leányának, Klára asszonynak a végrendelete, amelyet betegágyán a budai káptalan kanonokjai és ferences szerzetesek előtt tett.²³ Klára egyedüli örököse volt annak a családnak, amely Buda korai történetében oly

¹⁸ SRH I. 485.

¹⁹ KAUFMANN 1895; ZOLNAY 1987. 16–17.p.

²⁰ ZOLNAY 1987. 28.p.; KUBINYI 1995. 6.p.

²¹ VÉGH 1999. 29–31.p.

²² GEREVICH 1966. 155–162.p.; BUZÁS 1994. 109–128.p.; HOLL 1997; MAGYAR 1997; SPEKNER 2002.

²³ 1352. X. 6. – AO V. 384.sz.

fontos szerepet játszott.²⁴ Végrendeletében más egyebek mellett a ferences kolostor környéki palotáját unokaöccseire, Domszólói Gergely fiaira, Miklósrá és Istvánra hagyta két egyenlő részre osztva: Miklósnak juttatta a Duna felőli keleti, Istvánnak pedig a nyugati részt. A palota körüli telekből testvérüknek, Erzsébetnek is adtak egy harmadrészt. Az ingatlan későbbi leírásait is figyelembe véve megállapítható, hogy a XIII. század végén Werner rektor egy meglehetősen nagy méretű területet birtokolhatott a Szent János-kapu déli szomszédságában. A kapu mellett üres maradt a telek, a déli részen pedig egy, az utcára merőleges, nagyméretű épület állt, amelyet *palatiumnak* neveztek.²⁵

További korai adataink az Anjou-kor kiváló jogászának, Ugali Pál országbírói ítélőmesternek háztulajdonairól és a ferences kolostor bővítéséről szólnak.²⁶ Két 1346-ból származó iratból arról értesülünk, hogy Erzsébet királyné harmincadosával, Wulving ispán vejével, Miklóssal egy beépített telket vásároltatott a ferences kolostor környékén azért, hogy ott kolostort építhessen a klarisszák számára.²⁷ Az eladók budai polgárok, Fábián sóarus és Jakab kovács voltak. A vétel időpontja nem derül ki az oklevelekből, most azonban a királynő a telket hűséges szolgálatai jutalmául Ugali Pál országbírói ítélőmesternek adományozta. A ház nem volt közvetlenül szomszédos a ferencesekkel, mivel ismerjük a szomszédokat is, egyikük egy bizonyos Pál fia Demeter, míg a másik Idoi György fia Károly volt.²⁸

1353-ban az akkor már szlavón bántágot is viselt Ugali Pál megvásárolt egy házat a ferences kolostor szomszédságában 600 Ft-ért egy bizonyos Erzsébettől, a néhai Móric özvegyétől, valamint lányától, Elekus fia János fia János feleségétől.²⁹ Hiányos forrásainkból nem világos ma már, miért vásárolt Ugali Pál egy újabb házat 1353-ban, amikor hét évvel korábban már szinte ugyanott királynéi adományban részesült? A szomszédok megnevezése miatt két különálló épületre kellene gondolnunk. Mégis később, Ugali Pál leszármazottjainak örökösödési perében 1385-ben csak egy budai

²⁴ Dédapja, Werner comes osztrák eredetű pesti polgár volt, nagyapját, Péter comest 1260 körül és 1264-ben budai villicusként említik az oklevelek, apja, Werner comes 1288 és 1296 között budai rektor, testvére, László – miután Károly Róbert számára visszaszerezte a várost – szintén rektor lett. László comesnek egy leánya volt, Katalin, akit 1323-ban említenek meg, de úgy látszik, utód nélkül halt meg még nagynénje, Klára életében. Vö. KUBINYI 1971. 219–221.p.

²⁵ 1388. V. 7./1408. XI. 17. – BTOE III. 49.sz.

²⁶ A kisnemesi származású Ugali Pál Nagymartoni Pál országbíró familiárisaként előbb jegyző, majd 1338–48 között országbírói ítélőmester volt, 1349–1350 között István herceg szlavón bánja, 1350-ben horvát bán, végül újra országbírói ítélőmester Szécsényi Tamás familiárisaként 1353–1354 között. Ld. BÓNIS 1971. 52–54.p.; ENGEL 1996. II. köt. 249.p.

²⁷ 1346. VIII. 26.–1346. VIII. 30./1347. I. 17. – OL DI 100.032.

²⁸ Ez a két okmány érdekes fényt vet Erzsébet királyné kolostorépítési szándékaira, hiszen tudjuk, hogy a klarissza kolostor végül a királynéi birtokon, Óbudán épült fel és éppen 1346-ban vették használatba. Az ottani építkezésre azonban már 1334-ben engedélyt kapott a királyné a pápától. Tehát a budai telekvétel vagy egy korábbi koncepcióba illik, amely Óbuda helyett a budai ferences kolostor mellett kívánt apácakolostort létrehozni, vagy az óbudai mellett egy másik kolostort is szándékoztak emelni.

²⁹ 1353. XI. 8. – HO III. 180.sz.

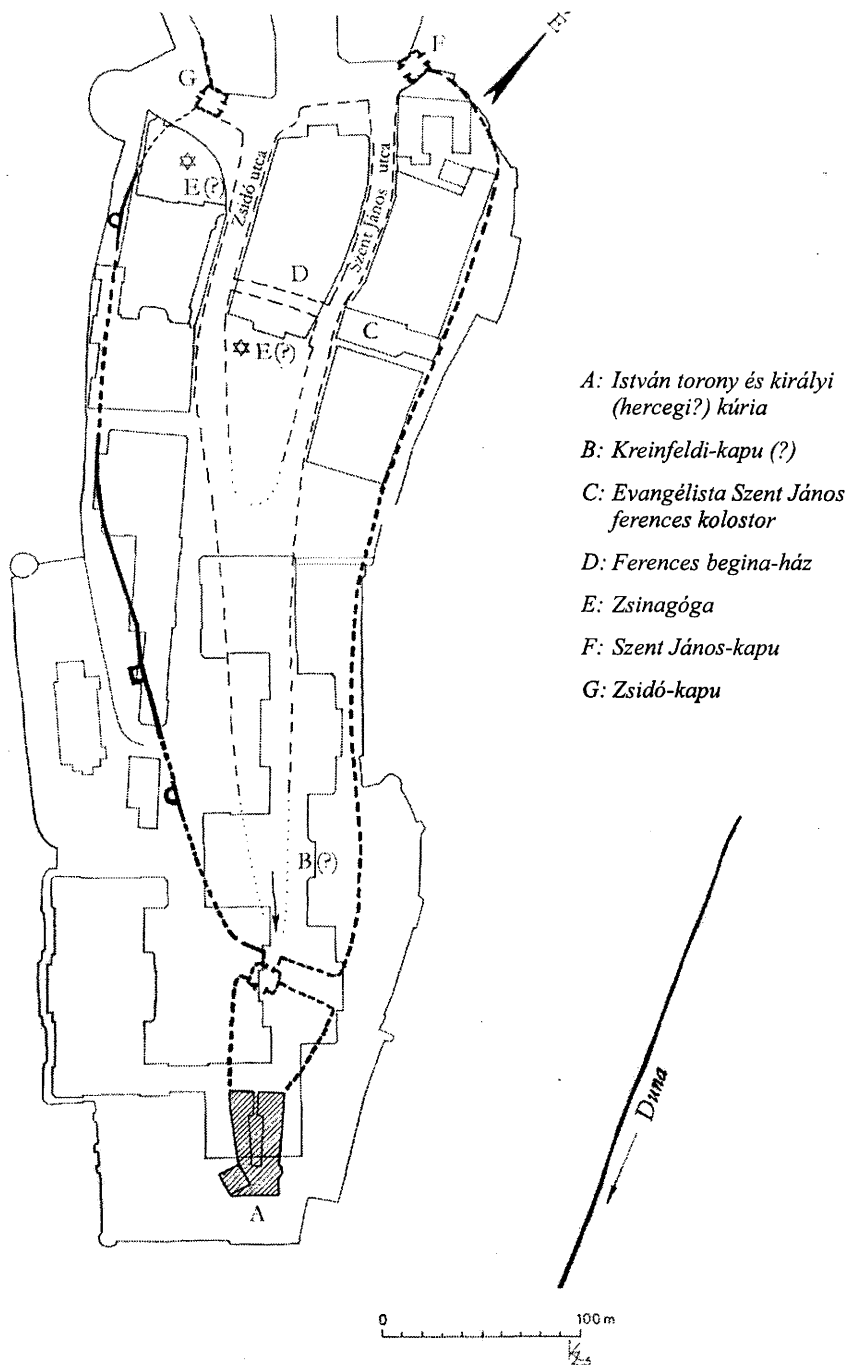
házi esett szó.³⁰ Az is kiderült, hogy Lajos király ezt a házat pontosan nem ismert időpontban, valamikor 1369 után megvásárolta 300 Ft-ért Ugali Pál örökösétől és a ferences kolostornak adta.³¹ Ez a szűkszavú utalás értesít bennünket tehát arról, hogy Nagy Lajos az 1370-es években házadománnyal segítette a ferences kolostor bővítését.

Összefoglalva tehát az elmondottakat, először is azt kell megállapítanunk, hogy a déli városrész történetéről meglehetősen kevés írott forrással rendelkezünk. Az alapítás utáni időkből ismerjük a ferences kolostort, Majs nádorispán házát, amely hamarosan ferences harmadrendű beginakolosorrá vált, továbbá Werner rektor palotáját a Szent János-kereszt mellett. Nem tudjuk kik lakták a rector és a kolostor közötti részt; s a kolostortól délre eső területéről sincs semmiféle információ. Ennyi adat alapján tehát erősen megalapozatlannak vélhetjük azt a feltevést, amely a területre valamilyen különleges, udvari jellegű rekonstruált.³² A XIV. századból csak Ugali Pál bán és szomszédai ismertek a ferences kolostor déli oldalán és a Werner

³⁰ 1385. II.3./1386. V. 22. – BTOE III. 22.sz.; 1386 X.7./1390. VII. 31. – BTOE III. 32.sz.

³¹ Ugali Pál leánya, Orsolya atyjától reá szállt budai és fehérvári házbirtokát 1369-ben férjének, Nezdai Besenyő Mátyásnak adta. Ez az adomány azonban, úgy látszik a rokonok beleegyezése nélkül történt, mert egy 1385-ből származó iratban Besenyő Mátyás és Ugali Pál egyéb leszármazottai között az országbíró előtt folyó perrel olvashatunk. A felek a budai káptalan előtt végül is kiegyeztek, amelynek során Besenyő Mátyás megtarthatta a fehérvári házat, de kénytelen volt átadni egy visegrádi házat és megfizetni azt a 300 Ft-ot – néhai felesége budai házának vételárát –, amelyet még felesége Lajos királytól kapott. A király ezt a házat a ferenceseknek adományozta. (Források ld. 30. jegyzet.)

³² Zolnay László egyik korai elképzelése szerint Buda város falai megépülésük idején még a mai Szent György téren záródtak volna le, ettől délre már csak suburbium, külvárosias település létezett. (ZOLNAY 1959/1960.) Ezzel az érveléssel Zolnay László a XIII. századi déli királyi szálláshely létét tagadó véleményét szerette volna megtámogatni. Térképpel is alátámasztott ötlete több történész számára tetszetősnek bizonyult, és ezzel máig ható súlyos tévedésnek vetette meg az alapját. Fügedi Erik a Dísz tér déli végén a dél felől beérkező útvonalak csomópontjára figyelt fel, amely városkapuk előtt szokott létrejönni, majd felvetette a város és a déli királyi palota közötti senkiföldje lehetőségét, ahol az országos vásárt meg lehetett tartani. (FÜGEDI 1964.) Fügedi elmélete a ferences kolostor előtti vásártérről a várfalak ismeretében tévesnek tartható, hiszen ő is elismerte, hogy a vásárt a castrum-on kívül tartották. Zolnay később az általa kiásott Árpád-kori városfal ismeretében megváltoztatta véleményét, Györffy György azonban felhasználta Fügedi érveit, Zolnay városfalról alkotott korai elképzeléseit, valamint a déli palota mellett bizonyítók adatait – bár a déli palota létét elvetette. Nála a terület mint udvari negyed szerepel, sőt a Szent György tértől délre, a régészeti adatok meglehetősen önkényes értelmezésével egy szolgáló negyedet rekonstruált. (GYÖRFFY 1973. 304–306.p.; GYÖRFFY 1998. 148–151.p.) Ezzel szemben ma már tudjuk, hogy a város falai egységesen öveztek a mai Szent György tértől mind a délre, mind az északra eső területet, keresztirányú lezárás nem létezett. Udvari negyed feltételezése a rendelkezésünkre álló meglehetősen szerény forrásadottságok mellett igen merész következtetés. Mindösszesen két háztulajdonos ismert, közülük – megítélésünk szerint – Werner rector háza helyének kiválasztását a kapu és a főtér közelsége motiválhatta, míg Majs nádorét talán a ferencesek közelsége.

A Szent György tér és környezete a XIII–XIV. században.
 (Kuczogi Zsuzsanna rajza)

örökös Domoszlóiak. Mindannyian nemesek, de a két adat elenyészik az ismeretlen tulajdonok nagy száma mellett és továbbra is alkalmatlan általánosító következtetések levonására. Tehát szemben a fent idézett értékeléssel adataink inkább arra mutatnak, hogy a városrész a XIV. század végéig meglehetősen átlagos, sőt kissé félreeső polgári településrésznek számított, ahol csak egy-két kiemelkedő személyiség házáról maradt fenn adat, szemben a város északi részével – különösen a Mária Magdolna-templomtól a Kammerhof épületén át a domonkos kolostorig húzódó sávon –, ahol jóval nagyobb számban ismertek mind az előkelő polgárok, mind a királyi udvarban szerepet játszó nemesek háztulajdonai. Az írott források szűkszavúságát valószínűleg éppen annak köszönhetjük, hogy a kevésbé jómódú polgárookra vonatkozó iratok, oklevelek alig hagyományozódhattak ránk. A városnegyed kissé félreeső jellegét igazolja egyébként az itt található korai zsidónegyed is. Sajnos egyelőre sem az okleveles források, sem a régészeti feltárások segítségével nem lehetett ennek pontos kiterjedését és az ide sorolható telkeket meghatározni.

Az állandó királyi rezidencia kiépülésének hatásai – a XIV–XV. század fordulója

Az alapítás után valamivel több, mint száz évvel, a XIV. század utolsó harmadában nagyszabású változások kezdtek átforgatni a városrész jellegét. A város déli végén az uralkodók hozzáfogtak a királyi palota fokozatos kiépítéséhez, amely lassanként mélyreható változásokat okozott a terület helyrajzában és előmozdította a lakosság társadalmi összetételének megváltozását.

A XIV. század 40-es, 50-es éveiben már bizonyos, hogy az István-torony mellett egy átlagos polgári telek méretű, részben ahhoz hasonló elrendezésű és a királyi család tulajdonában lévő ház emelkedett. Ezt az épületet Nagy Lajos király uralkodásának kései szakaszában, közelebbről pontosan nem meghatározható időben, vagyis az 1370-es évek tájékán kezdték el nagy méretekben kibővíteni. Lajos király 1381-ben eladományozta a város északi részében fekvő, korábban budai rezidenciájaként használt királyi szálláshelyet, az ún. Régi királyi házat, német nevén a Kammerhofot. Ez idő tájt ezek szerint a délen épülő királyi palota már olyan állapotban lehetett, hogy a királyi udvartartást falai között el lehetett helyezni. A munkálatok Lajos halálával sem zárultak le, hanem leánya, Mária királynő idejében és annak férje, Luxemburgi Zsigmond király uralkodásának kezdetén az 1380-as és 1390-es években is folytatódtak. Az építkezés a nikápolyi csatavesztést (1396) követő zavaros belpolitikai állapotok között nyilvánvalóan szünetelt, de a helyzet konszolidálódása után a XV. század első évtizedében újra megindult és folytatódott nagyjából az 1420-as évek közepéig. Az építkezéssel párhuzamosan Buda lassanként kezdte átvenni a királyi székhely szerepét az Anjouk által felemelt és kedvelt Visegrádtól. Zsigmond király 1408-ban végleg Budára költöztette a teljes udvartartást és az összes kormányzati hivatalt, amely ezután már folyamatosan itt, Budán élt és működött egészen a város török kézre kerüléséig.

A Nagy Lajos király által megkezdett, de Zsigmond király által kiteljesített építkezések emelték a budai palotát a korszak európai királyi rezidenciáinak méltó párjává, mind kiterjedésében, mind művészi színvonalában. Az új palota két,

egymást követő, nagyméretű díszudvarból és az azokat körítő épületcsoportokból állott, amelyek közül a nagyobbik, északi felépítése során már bizonyosan a polgári városrész házait kellett kisajátítani és felszámolni. A hatalmas udvar északi végén sziklába vágott mesterséges árokkal (a mai Szép Ilonka-kút előtt húzódó ún. II. szárazárok,) választották le a királyi palota területét a város területétől, az ároktól délre eső házakat lebontották, ezáltal mintegy 8–10 telket megszüntettek. Az ásatások ráakadtak a bontási munkák nyomaira, így például a Csonkatorony keleti homlokzata előtt közvetlenül kisméretű pincét és a hozzá csatlakozó falrészleteket tártak fel az 1950-es években.³³

A város főteréről a királyi udvarhoz vezető két utca a palota új épületszárnyainak felépülte után közvetlenül a várost és a palotát elválasztó árok hídja előtt egyesült. Az utca keleti és nyugati oldalán még a korábbi telkeken épült házak álltak, dél felé a híd helyezkedett el, amely fölé a Zsigmond király által építtetett hatalmas palotaépület magasodott. Ma még azonban nem tudjuk pontosan, hogy északról meddig ért a palota előtti teresedés, amelyet jogosan tarthatnánk a modern Szent György tér elődjének.

A palotaépítkezés ugyanis nem csak a város déli végét érintette, hanem a palota előterének tudatos átrendezésével is együtt járt. A királyi várhoz vezető két utca közötti legszélesebb helyen, a hegy itteni legmagasabb pontján, Zsigmond király kevéssel 1410 előtt új királyi kápolna építésébe kezdett. XXIII. János pápának két 1410-ben kelt oklevele is megemlékezik az új egyházzól: az augusztus 3-án kiállított oklevélben olvashatjuk, hogy Zsigmond király Budán Szűz Mária tiszteletére káptalant alapított, már a templom építésébe is belefogott és több ezer forintot költött az építkezésre, augusztus 18-án pedig búcsúengedélyt adott ki a pápa a királyi várban lévő és a váron kívüli, Szűz Máriának szentelt királyi kápolnákat felkeresők számára. Az alapítást elbeszélő másik forrásunk Zsigmond király korának krónikása, Eberhard Windecke, aki az 1424-ik esztendőnél említi meg, hogy Zsigmond király Budán, a Zsidó utcában, egy újonnan épült kápolnában Szent Zsigmond tiszteletére káptalant alapított. A későbbi kettős *patrocinium* és a két forrás helymegjelölése kétségtelenné teszi, hogy mindkét esetben ugyanarról az egyházzól van szó. A leírások által rendkívül díszesnek mondott épület a királyi udvar egyházi reprezentációja számára biztosított színteret a város – közberek számára is elérhető – területén. Káptalanjának feladatai is feltehetően az udvar liturgikus igényeihez kötődtek.³⁴ A teljesen elpusztult épületnek csupán alapfalait tárhatták fel a volt Honvédelmi Minisztérium előtt és részben az épület Szent György téri homlokzata alatt az 1988-ban és 1994–1996-ban végzett ásatásokon, illetve szerencsés véletlen őrizte meg egy, a templomhoz közeli mély gödörben a hajdani berendezésnek – közte szobrászati alkotásoknak – pusztulás után szemétre vetett maradványait. Az épület egyébként alaprajzában igen általános városi templomtípust követett, amelynek formája háromhajós, hajója négyzet alakú, a mellékszentélyek egyenesen záródnak, a főszentély és hajója azonos hosszúságú, és a főszentély szélessége közel harmada a hajó szélességének.³⁵

³³ GEREVICH 1966. 73–76.p.

³⁴ KUMOROVITZ 1963; KUBINYI 1999; VÉGH 1999.

³⁵ FELD ET AL. 1992; BUZÁS – FELD 1996.; FELD 1999; KÁRPÁTI 1998.

Az ásatás során sikerült megtalálni a templomot megelőző, az építkezés során lebontott épületek betömött pincéit és alapfal maradványait is. Ezáltal világossá lett, hogy a templom felépítéséhez négy szomszédos telken szüntették meg a polgári épületeket. Jelek utalnak továbbá arra is, hogy a templom déli oldalát további telkek megszüntetése árán szabaddá tették. Felmerült egy Zsigmond-kori nagyméretű, tudatos bontás lehetősége is, amely üressé tette volna a Szent Zsigmond-templom és a királyi palota közötti területet.³⁶

Jelentős építési tevékenység nyomait lehetett megfigyelni a nyugati oldalon is a régészeti feltárások során. A XIV. század végén újabb városfal épült fel a XIII. századból származó városfallal párhuzamosan, előtte mintegy 6–10 méterrel. Az új falat részben támfalszerűen építették a mesterségesen függőlegesre faragott hegyoldal elé. Ez a fal alkotja a legtöbb helyen a mai várfalak magját, bár többhelyütt rendkívül erőteljesen megsérült a későbbi ostromok ágyútűzében. Mégis egyes szakaszain – különösen a Teleki-palota háttérében – meglehetősen épen maradt, szinte az egykor tetején húzódó gyalogjáró magasságáig emelkedik. Itt jól megfigyelhető jellegzetes szerkezete: belsejét falpillérek tagolják, amelyek a közéjük feszített árkádívекkel hordják a felül elhelyezett védőfolyosót, kívül támpillérek támasztják. Az új fal felépültével egyidőben a korábbi városfal elveszthette a jelentőségét és elbontották, a két fal közötti terület pedig feltöltötték, ezáltal a telkek területét megnövelték.³⁷

A tereprendezés nyomai nemcsak a városfalak mentén figyelhetők meg, hanem a telkek belsejében is. Betömött kutak, emésztők, földhordással járó szintemelések jelzik, hogy a XIV–XV. század fordulóján a városrész épületei is nagymértékben megújultak. A változások háttérében feltétlenül a terület felértékelődése áll. Az udvar térbeli közelsége jelentős hatást gyakorolt a városrész életére. A korábban jellegzetesen polgári terület fokozatosan szinte kizárólag a királyi udvarban szerepet játszó nemes családok háztulajdonosaival népesült be. A folyamat persze fokozatosan játszódott le. Egyik első lépéseként tarthatjuk számon a zsidónegyed felszámolását. A korábban félreeső Zsidó utcából az állandó rezidencia kiépültével a királyi palotához vezető legfontosabb útvonal lett, a zsidók elköltöztetése feltehetően összefüggött ezzel a változással. Utoljára Eberhard Windecke krónikájában találkozunk a Zsidó utca elnevezéssel a déli részen, amikor is az 1424-ik évnél elbeszéli Zsigmond király káptalan-alapítását. A szintén a Zsigmond-korban keletkezett Budai Jogkönyvben olvashatjuk először a régi Zsidó utca kifejezést.³⁸ Miután Zsigmond király 1410 után felépítette az utca keleti házsorában középtájon a kisebb Szűz Mária-, másnéven Szent Zsigmond-templomot és a zsidók eltávoztak, a későbbiekben az utcát már Szent Zsigmond utcának nevezték.

A háztulajdonosok társadalmi rangjának változását jelzik az egyre nagyobb számban feltűnő előkelők. Zsigmond király bizalmas hívének, Stiboricí Stibornak és fiának városi palotáját abból az iratból ismerhetjük meg, amelyben I. Albert király az ifjabb Stibor halála után a reá szállott ingatlant eladományozta lévai Cseh Péter erdélyi

³⁶ A gondolat bővebb kifejtését ld. Kárpáti Zoltán tanulmányában.

³⁷ VÉGH 1997. 296–297.p.

³⁸ Korábban a zsidónegyed költözését az 1360-as évekre tették, Pataki Vidor téves háztulajdon azonosítására és a zsidók kiűzésének országos adatára támaszkodva. Ezzel szemben ld.: VÉGH 1999. 29–31.p.

vajdának szolgálataiért.³⁹ A ház igencsak reprezentatív épület lehetett, hiszen a leírás szerint a királyi vártól a város felé, azaz a széles utca, avagy Szent György utca felé vezető két utca végénél helyezkedett el, vagyis mai helyrajzi fogalmaink szerint a palota a mai Dísz tér déli végén, a mai Színház és Szent György utcák között, a volt Honvéd Főparancsnokság északi homlokzata helyén emelkedett.⁴⁰

Más adatok a Szécsényiek és a Rozgonyiak háztulajdonáról tudósítanak. Szécsényi Simon fia, a várbirtokáról Salgóinak nevezett Miklós Velencében kelt végrendeletében a „Fric” palotával szembeni házának öt illető felét unokaöccsére, Losonci Lászlóra hagyta, mivel a ház másik fele amúgy is Lászlót illette meg.⁴¹ 1439-ben Albert király eladományozott egy királyi tulajdonú sarokházat a királyi palota környékén, a „Fryczpalothaya”-nak nevezett házzal szemben Rozgonyi János tárnokmester fiainak, Lőrincnek, Jánosnak, Rénoldnak és Osvátnak.⁴² Feltehető, hogy ugyanarról a házról esett szó, mivel Losonci László örökös nélkül halt meg és más birtokait is háramlás útján adományozta el a király. Az oklevelekben megemlített szomszédos palotát birtokló „Fritz”-ről nem rendelkezünk további adattal. Friedrich keresztnév előfordul korabeli forrásainkban (pl. Friedrich Kratzer esküdt), pusztán a keresztnév alapján azonban aligha lehet hitelt érdemlően azonosítani a becézve megnevezett Fritzet.⁴³

Valamivel korábbról, a XIV. század végéről ismeretesek Kanizsai Miklós tárnokmester, Mikcsfi Ákos szlavón bán és György veszprémi éneklőkanonok háztulajdonai a Zsidó utcában. 1384-ben Demeter bíboros, esztergomi érsek az általa az

³⁹ 1438. I. 22. – BTOE III. 1179.sz.; 1438. I. 28. – BTOE III. 1180.sz.; 1438. III. 30. – BTOE III. 1190.sz.

⁴⁰ A palota későbbi sorsáról csupán annyit tudunk, hogy Cseh Péter fia, László barsi ispán 1453-ban elzálogosította a házat szandai Tárnok Demeternek és Tárcai Jánosnak a Vas megyei Nagyrákossal együtt 400 Ft-ért. (1453. IX. 23. – OL DI 14.727., 1453. IX. 27./1453. X. 14. – OL Df 238.156.) Az iktatást a budai káptalan elvégezte (1453. X. 14. – OL Df 238.156.) Néhány nappal később László tiltakozott a káptalan előtt az iktatás ellen (1453. X. 26. – OL DI 14739.) Majd egy újabb iratból megtudhatjuk, hogy megfizette a zálogösszeget Demeternek és Jánosnak, akik visszaadták a ház tulajdonjogát. (1454. I. 13.)

⁴¹ 1438. I. 18. – BTOE III. 1160.sz.; Miklós különös személyiség lehetett. A hatalmas Szécsényi vagyon örököse volt, méltóságot mégsem viselt. 1423/1424-ben hamispénzverés vádjával jószágvesztésre ítélték, később 1435-ben Garai János felesége elcsábításának és Garai megölésének vádja miatt száműzték, 1438-ban Velencében hunyt el gyermektelenül. Birtokait jog szerint örökös unokaöccsére, Szécsényi („Losonci”) Lászlóra hagyta, aki 1439-ben ugyancsak elhalálozott. (ENGEL 1992.)

⁴² 1439. VI. 24. – BTOE III. 1226.sz.

⁴³ Az 1438-as és 1439-es okleveleket szokás a Friss-palota első említéseiként nyilván tartani. Az 1439-es oklevél az Országos Levéltár Kamarai levéltárában található (első közlése: RUPP 1868. 139.p.). Az 1438-as oklevelet is ismerték már a XIX. század második felétől fogva (ÓVÁRY: Oklevél másolatok I. 117.), de a benne szereplő budai adatra csak a BTOE Zsigmond-kori kötetének összeállítása során figyelt fel Kumorovitz L. Bernát. Közlése nyomán hozták kapcsolatba ezt az oklevelet is a Friss-palotával (KUBINYI 1962. 164.p.) Kubinyi András egy 1989-ben tartott konferencia kapcsán hívta fel a figyelmet arra, hogy a „Fricpalothaya” kifejezés mögött a tényleges tulajdonos neve keresendő, de az ellentmondást nem kívánta feloldani. (MAGYAR 1992a. 53.j.; KUBINYI 1990. 57.p.) Az ellentmondást véleményem szerint érdemes komolyan venni és a két oklevélből megismert

esztergomi székesegyházban épített Krisztus Teste-kápolna számára adományozta házát.⁴⁴ Ennek a háznak a szomszédai György veszprémi éneklőkanonok és Mikcsfi Ákos szlavón bán voltak. Tíz évvel később, 1394-ben Bereck, a kápolna rektora elcserélte Kanizsai Miklós tárnokmestrellel ezt a házat.⁴⁵ Ezen oklevél részletesebb leírásából tudjuk, hogy a ház az utca nyugati oldalán (a szőlők felé eső oldalon) helyezkedett el, az ekkor már néhai Ákos bán háza északról (a Zsidó-kapu felől), a zágrábi püspök háza pedig délről határolta. A déli szomszéd cseréjéről további forrás is szól. Egy 1394-ben kiállított oklevél szerint György veszprémi éneklőkanonok évekkel korábban elcserélte budai házát a tihanyi apátsággal egy Veszprém megyei malomhelyre.⁴⁶ Arra azonban nem maradt fenn forrás, hogyan jutott ezután a ház az apátságtól a zágrábi püspök birtokába. A házak pontos elhelyezkedését az adatokból nem lehet meghatározni.

*

Miután megismertük a városnegyed előkelő háztulajdonosait bemutató forrásokat, fordítsuk figyelmünket még egyszer a királyi palota előtt elhelyezkedő területre. Történeti forrásaink először Hunyadi László kivégzésének elbeszélésekor említik meg a térséget. Thuróczy leírta, hogy Hunyadi nem a szokásos veszthelyen, a Szent György piacon, vagyis a város legfontosabb piacterén és nem a szokásos időpontban fejezték le lázadástól tartva, hanem a királyi palota előtt, az esti órákban. Ez akkor városi területnek számított, mivel a kivégzést Thuróczy szerint a városi hatóságokra bízták. „Amikor ... elmúlt a vecsernye órája is, és a nap szekere Nyugat felé tartott, László gróft Buda város bírāja és esküdtsjei kezére bízták, hogy végrehajtsák rajta a halálos ítéletet. És sok fegyveres őrizete alatt a budai vár elé vezették, és a Friss palotának nevezett csarnokkal szemben lefejezték. Lefejezése alkalmával egy olyan csodás esemény történt, amelyet el kell beszélnünk. Amikor László gróft lefejezték, ő a hóhérnak három csapása után hátrakötött kézzel sebeiben elterülve feküdt a földön, de aztán önerejéből felemelkedve felkelt, és eléggé érthető hangon azt mondta, hogy az előirt három csapást, amelyet a lefejezésénél már elvégeztek, már kiállta, és további elégtétellel jog szerint nem tartozik. Az összes körülállók megdermedtek a látványtól. Ő pedig hirtelen megindult, de néhány lépés után a rajta levő ruhában megbotlott és arca bukott, és némely körülállók parancsára, akiknek nagyon érdekében állt a dolog, elvégezték a még hátralévő dolgot: lefejezték.” Ugyanezt a helyszínt Bonfini a Zsigmond király palotája előtti széles utcába helyezte.

objektumot elválasztani a Friss-palotától. Úgy tűnik, egy hosszú életű, de kellően nem megalapozott történeti toposszal állunk szemben. A két név között nehéz volna hangtani változásra épített magyarázattal kapcsolatot építeni. A kettős említés miatt eszik az a lehetőség is, hogy félreértésből, vagy félrehallásból írták volna le hibásan a Friss nevet (ráadásul két különböző helyen: a királyi kancelláriában és Velencében, egy közjegyző előtt). Továbbá mind a Fricpalotája, mind a Friss-palota értelmes kifejezés, amelyekre egyaránt adhatunk elfogadható etimológiájú magyarázatot.

⁴⁴ 1384. IV. 24. – BTOE III. 18.sz.; 1385. IV. 24. – BTOE III. 27.sz.

⁴⁵ 1394. X. 8. – BTOE III. 179.sz.

⁴⁶ 1394. II. 14. – OL Df 201103.; 1394. III. 21. – BTOE III. 167.sz.

Mindkét leírás a királyi palota elé kikerkező két utcának széles torkolatára illik. Ez a széles térség lehetett a helyszíne Mátyás király és a cseh Holubár párviadalának is, amely a magyar udvarban élő itáliai humanista, Galeotto Marzio szerint a Szent Zsigmond utcában ment végbe.⁴⁷

Máig problémát jelent a Thúróczy kónika szövegében először megnevezett Friss-palota helyhezkötése. A történeti szakirodalom évszázadok óta – Thuróczy és Bonfini párhuzamos leírására támaszkodva – a királyi vár Zsigmond által építtetett hatalmas palotaszárnyát azonosította a Friss-palotával, megtoldva azzal a fejtegetéssel, hogy a friss jelző nyilván az Anjou-kori előzményekhez képest válik érthetővé. A kérdés újabb értelmezése, amelyet a régészeti feltárások által elérték tartózkodó pontosabb kép is befolyásolt, arra figyelte fel, hogy az egyes történeti forrásokban a Friss-palota név és a Zsigmond építtette palotaszárny sosem szerepel egyszerre, sőt a két épület azonosításának ellentmondó adatokkal is rendelkezünk.⁴⁸ Egy 1514-ben keletkezett peres iratban részletes leírás ismertet egy Szent Zsigmond utcai házat, amely a királyi palota előtt emelkedett, ugyanakkor vele szemben a Szent Zsigmond-káptalan prépostjának háza és egy másik királyi ház állt, amelyet Friss-palotának neveztek. Az 1494-es évből fennmaradt királyi számadáskönyvek szerint a Friss-palota pincéjében löport tároltak – amely nehezen feltételezhető a királyi palota állami reprezentációjára használt legnagyobb terméről – az 1525-ös számadáskönyvtöredék szerint a királyi palota előtt álló királyi házban kocsiszín kialakításáért fizettek egy összeget. A fennmaradt források alapos elemzése nyomán arra az eredményre juthatunk tehát, hogy Zsigmond király palotaszárnyát sosem nevezték Friss-palotának, a név egy másik, a királyi palota előtt emelkedő, királyi tulajdonban lévő épületet jelölt. Kérdés azonban továbbra is, hogy melyik épületet neveztek így? A palota előtti utcatorkolatot északról egy, az átlagosnál nagyobb méretű épület zárta le, amelyet a török kor elején a vár előtti előudvar északi lezárására emelt falba foglaltak, majd maradványait az újkorban a Zeughaus épületébe illesztették be, végül egy részét a századfordulós palotaépítkezések kapcsán megsemmisítették. Megmaradt pincéit 1975–1982 között tárták fel és konzerválták a királyi palota „A” épületének északnyugati sarka előtt.⁴⁹ Jelen helyrajzi ismereteink szerint a rendelkezésünkre álló leírásokat jól értelmezhetnénk erre az épületre, sajnos azonban egyértelmű bizonyítékot nem ismerünk. Így aztán számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a Friss-palotát az egyelőre feltáratlan keleti házsorban keressük.

A királyi palota előtti teret északról lezáró épület készítésének idejét az ásásokon nem sikerült pontosan meghatározni. Falainak északkeleti sarkánál feltárt kút (vagy emésztőakna?) tanúsága szerint a XIV. században már állnia kellett itt épületnek, az akna első feltöltési rétegei ugyanis ebből az időből származnak.

⁴⁷ THURÓCZY [1980]. 405.p. (Horváth János fordítása); THURÓCZY [1985]. 279.p.; BONFINIUS [1936. III.köt.] 197.p.; GALEOTTUS [1934]. 14–15.p.

⁴⁸ A Friss-palotát a történeti irodalom évszázadok óta a Zsigmond király építtette nagy palotával azonosította. A XVIII. században már SCHIER művében (1774) így szerepel és a továbbiakban történész és művészettörténész generációk sora vette át egymástól ezt az értelmezést. A források áttekintésére és újraértelmezésére Kubinyi András irányította rá a figyelmet egy 1986-ban a BTM Vármúzeumában tartott konferencián, majd a témát részletesen Magyar Károly fejtette ki. MAGYAR 1992b.

⁴⁹ A palota feltárása Zolnay László és Magyar Károly irányításával folyt. MAGYAR 1992a.

A ház folyamatos használatára utalnak egyébként az akna későbbi feltöltési rétegei is, amelyek egészen a török korig vezetnek.⁵⁰ Innen északra további épületek feltárt maradványai bizonyítják, hogy a késő középkorban a mai Szent György tér még jobbára be volt építve. A Szent Zsigmond-templom falai között 1457 óta működő társaskáptalan prépostjának háza is itt emelkedett.

Városrész a királyi palota előterében – XV–XVI. század

A királyi palota előtti kis tér, úgy tűnik meglehetősen szűknek bizonyult, ezért néhány évtized elteltével az elrendezést megváltoztatták. A királyi palota előterében, a városfalak mentén mintegy 10 újabb telket számoltak fel lebontva az ott álló épületeket. Ezáltal a királyi palota előtt kiterjedt előudvart létesítettek, a palota főbejáratát pedig a nyugati oldalra, a városfalak mellé helyezték át.⁵¹

Jelen régészeti ismereteink szerint a házak bontása fokozatos lehetett és feltehetően a Mátyás király által megindított újabb palotaépítési munkálatokkal az 1470-es években vette kezdetét. A bontás egyben azt is jelentette, hogy a telkeken található sziklába mélyedő, nyitott objektumokat: pincéket, aknákat, gödröket nagyjából egyidőben eltömedékeltek a bontási törmelékkel. Az egykori kis tér nyugati oldalának feltárása során jól megfigyelhetők voltak az azonos korszakból származó feltöltések. Sok esetben egy-egy tárgy töredékei különféle pincékbe, aknákba szóródtak szét a földmunkák során. A feltöltésbe került tárgyak egy része arra is utal, hogy a térség kialakítása a magában a palotában végzett nagyszabású építkezésekhez kötődött. Elsősorban meg kell emlékeznünk a híres gótikus szoborleletről, amelyet egy itteni pince rejtett magába. A Zsigmond király uralkodása idején, 1420 körül készült nagyszerű szobrok apró darabokra törtek földbekerülésük során. A több ezer töredékből gondos restaurátori munka állította össze a ma kiállításon látható mintegy 60 torzót. Eltemetésükre részben egy régi kőfaragóműhely befejezetlen anyagának felszámolása, részben az új, reneszánsz stílusú építkezések kiváltotta bontások adhattak okot. Ugyanitt kerültek elő egy gótikus szökőkúthoz és egy fűtőberendezéshez, ún. *hypocaustum*-hoz tartozó töredékek is. Az ehhez közeli objektumok feltárásain láttak napvilágott újra egy ötvösműhely tárgyai, festett üvegablatkötredékek, vegyesmázás kályhacsempék.⁵²

Kérdéses ma még, hogy ezt a nagy, szabad térséget mióta határolta fal az északi oldalon, vagyis más szavakkal nem ismerjük pontosan, mikor épült a két utca között álló épületet is magábafoglaló, várost és előudvart elválasztó várfal. A XIX. század végén az épülettől keletre húzódó várfalon gótikus kapu maradványait örökítették meg a bontás közben készült felmérési rajzokon pontosan azon a helyen, ahol a Szent János utca az előudvar területére lépett egykor. Később a régészeti kutatások feltárták a Szent Zsigmond utca torkolatánál lévő kapu alapfalait, valamint az innen a nyugati

⁵⁰ BENDA 2002.

⁵¹ Sajnos nem ismert egyelőre a palota főbejáratainak és a szárazárkon átvezető hidaknak pontos keltezése. Mindenesetre az elrendezésből arra következtethetünk, hogy a házak lebontása nélkül nem lehetett volna a főbejáratot a nyugati oldalon a várfalak mellé áttelepteni.

⁵² A gótikus szoborlelet irodalmának legutóbbi összefoglalása: MAROSI 1998. – A lelőhely keltezéséhez, az előudvar kialakításához: MAGYAR 1991. 231.p.; HOLL 1997. 90–91.p.

oldal városfalaihoz húzó várfalat. A pontos keltezéshez azonban az ásátásokon sem sikerült támpontokat találni, csupán a relatív időrend megállapítása sikerült: a várfalat a két utca közén álló épülethez később építették hozzá, és a falba foglalták egy korábbi polgárház részben visszabontott falát is.

A ránk maradt írott források nem szólnak az itteni polgárházak szándékos bontásáról és a királyi udvar előtti térség kialakításáról, csupán utalásokkal rendelkezünk. A tér közepén Mátyás király Herkules bronzszobrát helyeztette márvány talapzatra, amely a kortársak csodálatát váltotta ki. A szemtanú, Joachim Vadianus szerint: „[A vár] bejáratánál (midőn Budán jártam) Herkules képmása volt látható, amely ércből készült olyan művészi módon, hogy még az izmokat és az ereket is ábrázolták.”⁵³ A Fuggerek budai ügynöke, Hans Dernschwam úgy tudta, hogy „a Herkulest Mátyás király öntette László bátyjának emlékére, és azon a helyen állíttatta fel egy vörös márványkőre a Samethof-on, ahol Lászlót lefejezték...”⁵⁴ A törökök 1526-ban Isztambulba szállították a különleges műalkotást. Ibrahim nagyvezir az Át-mejdánon állíttatta fel, Ibrahim bukása után azonban a szobrokat elpusztították.⁵⁵ A talapzat azonban Budán maradt, így azt még láthatta néhány érdeklődő humanista és feliratát is ránk örökölte.⁵⁶

Mátyás halálát követően a Corvin Jánoshoz hű budai várnagy az Ulászló-párti főuraknak nem akarta megnyitni a palota kapuit. A raguzai történetíró, Ludovicus Tubero leírása szerint: „Lerombolván tehát bizonyos magánházak tetejét, amelyek a vár közelében lévén az ostromlók hasznára voltak, fatornyokat építettek rájuk, hogy tudniillik a hajítóeszközöket azokról irányítsák a várba. A vár árka előtt rézágyút állítottak fel...”⁵⁷ A Jagelló-korban már úgy tűnik, hogy a térség nagyrészt üres volt, és feltűnik a Vár előtti szabad térséget jelölő *theatrum arcis* elnevezés.⁵⁸ Ekkor alakult ki a területnek évszázadokon át megőrzött hadiszertár funkciója is. Zárai Jeromos szerint a palota előtt régi ágyúk hevertek, amelyeket Szulejmán szultán elvitetett.⁵⁹ A Friss-palota pincéiben lőport tároltak, az 1494-ből fennmaradt királyi számadáskönyv feljegyzése szerint.⁶⁰ Pierre Choque francia herold a palota előtt leadott díszlövéseket említett II. Ulászló király menyasszonya, Foix-i Anna királyné bevonulásakor.⁶¹ Ehhez nyilván nagyobb szabad térségre volt szükség.

⁵³ BALOGH 1966. 139.p.

⁵⁴ DERNSCHWAM [1984.] 267.p. (Tardy Lajos fordítása.)

⁵⁵ BALOGH 1985. 223–224.p.; MIKÓ 2000.

⁵⁶ „Divinus Hercules monstrorum domitor” Ld. MIKÓ 2002. Feltételezhetően a szobor talapzatához tartozott Magyar Károly ásátási lelete: egy hasáb alakú talapzat töredék, amelynek oldalán a Gruber által lejegyzett szövegbe illeszthető felirattöredék található. (Történelem – kép 2000. Kat. III–6.sz.)

⁵⁷ TUBERO (1994). 105–106.p. (Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet fordítása.)

⁵⁸ KUJÁNI 1908. 261.p. A kifejezést ma nehéz lefordítani. A *theatrum* szót a korabeli magyar nyelvben a piac szóval adták vissza, amelynek jelentése a mai tér szóval egyenértékű. Tehát nem elsősorban kereskedelmi tevékenység helyét jelöli, hanem épületektől övezett, tágas térséget. A várpiac kifejezés ma félreérthető, a Vár tér összetétel pedig meglehetősen semmitmondó.

⁵⁹ BALOGH 1966. 44.p.

⁶⁰ BALOGH 1966. 48.p.

⁶¹ MARCZALI 1877.

Legrészletesebb a sziléziai származású humanista, Caspar Velius leírása, amely Ferdinánd király 1527-es bevonulása kapcsán emlékezik meg a városból a várba vezető két utcáról és a palota előtti hatalmas térségről. „Innen [a Boldogasszony-templomból a király] visszatérve ismét lóháton haladt tovább egyenesen a királyi palota felé. A palota előtt egy igen nagy tér nyílik, ahol a lovasok egy kört alkottak, úgy, hogy már nem tudtak, hogy kik vannak elől és kik hátul, de megelőzte őket egy idősebb, katonailag igen tapasztalt vezető. Miután a díszmenet körbe felsorakozott, a lovasok betöltötték az egész teret...” Elbeszélése alapján fogalmat alkothatunk a tér nagyságáról: elegendő volt ugyanis arra is ez a terület, hogy oda a királyt kísérő lovasegység bevonuljon és ott díszelgő mozdulatokat végezzen.⁶² Az 1529-es Szulejmán szultán vezette ostrom leírásában ugyancsak Velius azt írja, hogy a törökök miután éjszaka elfoglalták a város egyik közeli kapuját, hajnalban megrohmoztak egy, a palotához vezető másik kaput és benyomultak a palota előtti nyílt térségre, oda, ahol egykor Herkules szobra állt.⁶³ Ez az egyetlen adat tartalmaz utalást arra, hogy az előudvart már fal kerítette volna, amely zárható kapuval rendelkezett.⁶⁴ Az előudvar latin nevét már említettük, korabeli magyar elnevezése sajnos nem maradt fenn. Német nevét, a *Samethof*ot a török kor elejéről származó forrásaink őrizték meg: Hans Dernschwam leírása és egy 1529-ből származó német újságlap.⁶⁵ A *Samethof* kifejezés először is utótagjában újabb utalást rejt arra nézve, hogy az előudvar a várostól elkülönülő, zárt térség volt már a Mohácsot megelőző évtizedekben. A név *same-* előtagja pedig nagyobb füves térségre utal, ahol fegyveres összecsapások, lovagi tornák tarthatók.⁶⁶

A fent ismertetett régészeti és történeti adatokat összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a Mátyás király által kezdeményezett és II. Ulászló által beteljesített, az *all'antica* ideálokat követő építkezések részeként a királyi palota előtt tágas előudvar hoztak létre. Az új térség a korábbiaknál egyértelműbben választotta el az előkelő nemesek és polgárok lakta várost az uralkodó székhelyétől, a palota épületének látványát érvényesíteni engedte, helyet biztosított az udvar reprezentációja: lovagi tornák, felvonulások számára, a mindennapokban pedig, mint hadiszertár mutatta a király fegyvereinek hatalmát.

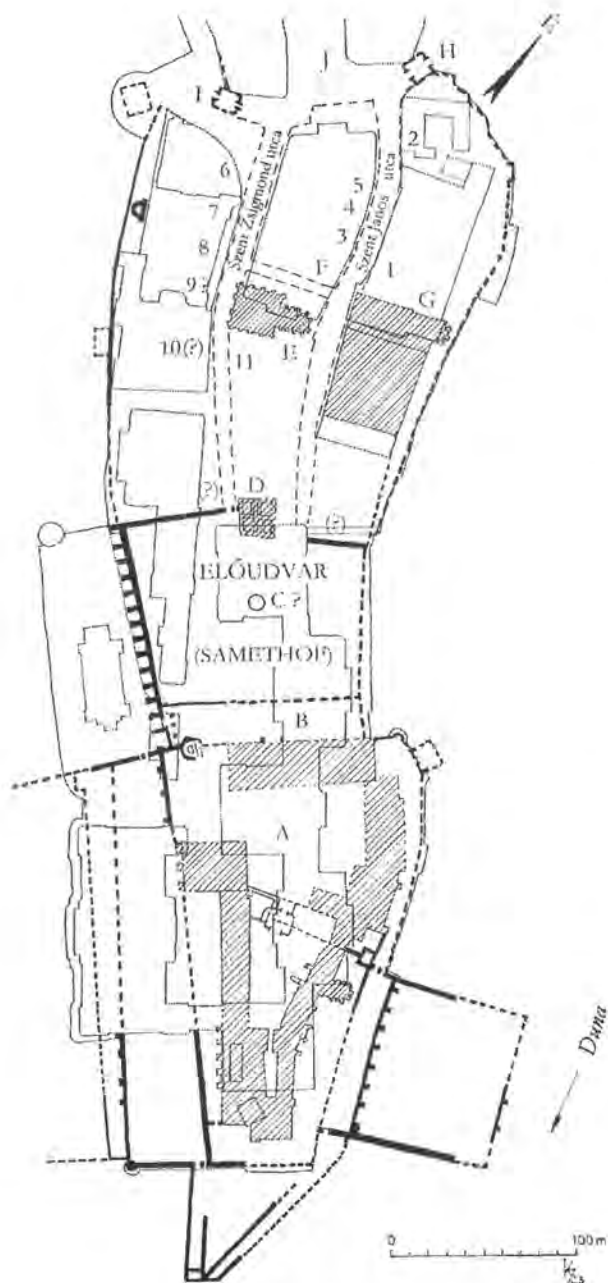
⁶² VELIUS 1762. 15–16.p. (Spekner Enikő fordítása, akinek segítségét ez úton is köszönöm.)

⁶³ VELIUS 1762. 103.p.

⁶⁴ Az 1529-es ostromról írt német újság látszólag ellentmondásban áll Velius leírásával. Eszerint a törökök elfoglalták a várost és a landsknechteket a Samethofba üzték, akik a palotán kívül vitézen küzdöttek, de elesetek. Ezután a törökök ágyúkat állítottak fel a Szent Zsigmond-templomnál az utcán és onnan lőtték a királyi palotát, különösen Zsigmond császár termét, ezenkívül házakat romboltak le és törmelékükkel feltöltötték a palota árkát, majd a nagy terem ablakain másztak be a palotába. A Samethof kifejezés a palota előtti térség Jagelló-kori német neve volt Hans Dernschwam szerint is: az a hely, ahol Herkules szobra állt. Ellentmondó, hogy ha az udvart lezáró fal már létezett, hogyan lehették a törökök a Szent Zsigmond-templom elől közvetlenül a királyi palotát. A terep meredek esése elvileg azt a lehetőséget is magában rejt, hogy ha a várfal nem volt túl magas, a török tüzezek ellőhettek felette. Ezzel feloldhatnánk a források ellentmondásosságát, de sajnos a várfal pontos magassága nem ismert, és, mint már említettük, a Szent Zsigmond-templom előtti utca szintje sem.

⁶⁵ DERNSCHWAM [1984]. 267.p.; újságlap: IVÁNYI 1941. 43.j.

⁶⁶ A *sam-*, *same-* kifejezés Waffenplatz értelmére Tringli István talált rá. Segítségét köszönöm.

- A: Királyi palota
- B: Szárazárók
- C: Herkules szobra
- D: Friss-palota (?)
- E: Kisebb Szűz Mária-, másnéven Szent Zsigmond-káptalan temploma
- F: Evangélista Szent János ferences kolostor
- G: Ferences begina-kolostor
- H: Szent János-kapu
- I: Zsidó-kapu
- J: Szent György tér

- 1: Szapolyai János erdélyi vajda
- 2: Pannonhalmi apát, Henczelffy István királyi jogügy igazgató, Kakas János pécsi örkanonok
- 3: Kubinyi László budai udvarbíró
- 4: Désházi István esztergomi jószágkormányzó
- 5: Mekcei György királyi titkár
- 6: Raguzai István királyi borbély, óbudai várnagy
- 7: Porosz Márton királyi ágyúsmester, Perényi Imre nádor
- 8: Somi Gáspár palotáskapitány, Perényi Imre nádor
- 9: Szent Zsigmond-káptalan kanonokjai
- 10: Bánfi János pohárnokmester, királyi kamarás
- 11: Szent Zsigmond-káptalan prépostja

A Szent György tér és környezete a XVI. század elején.
(Kuczogi Zsuzsanna rajza)

A nagyméretű előudvar előtt elterülő városrész ebben a korszakban egyre inkább az udvar előkelőinek városi házaival telt meg. Az írott források a XVI. század elején már viszonylag nagyobb számban állnak rendelkezésünkre és segítségükkel részletesen megismerhetjük számos ingatlan történetét. Áttekintésüket érdemes utcánként elvégezni, kezdve a Szent János utca keleti oldalán és így haladva nyugat felé a Szent Zsigmond utca nyugati házsorához.

A ferences kolostor továbbra is országos szerepet betöltő, fontos intézmény maradt. 1444-től a magyarországi obszerváns rendtartomány vette át a kolostort és annak egyik központja lett, falai között lakott egy időben Marchiai Szent Jakab és Kapisztrán Szent János.⁶⁷ Itt működött a rendtartomány hittudományi főiskolája is, amelynek tanárai között tarthatjuk számon Temesvári Pelbártot és Laskai Osvátot, a középkori magyar egyházi irodalom két kiemelkedő jelentőségű személyiségét. A régészeti feltárásokon a kolostor kései életének csak kevés maradványa látott napvilágot. Említésre érdemes a Sándor-palota keleti szárnyában eredeti helyén feltárt, bár erősen sérült, reneszánsz ajtó, amely ritka emlékként a kolostor kései falai közül vészelte át az évszázadokat. A tárgyi emlékek közül kiemelkedik Vémeri Zsigmond királyi kincstartónak a templomban épen talált sírköve 1500-ból.⁶⁸

A kolostor északi szomszédságában a Szapolyai család háza emelkedett, amelyet egy kisebb köz választott el a kolostor épületétől. A házat feltehetően a Mátyás király kegyéből meredeken ívelő pályát befutott Szapolyai Imre és István szerezték 1467 előtt. István fia, Szapolyai János királlyá választásáig budai tartózkodásai idején e házban lakott. Az épület egyes részleteit az újkori karmelita kolostor alatt az 1960-as években tárták fel.⁶⁹

A Szapolyai-ház északi oldalán osztott tulajdonú polgárház állt. 1503-ban Ceglédi András budai kanonok zálogba vett itt egy fél házrészt Olasz Márton szabótól 32 Ft-ért, amelyet az korábban Szakács Mátétól vásárolt. A zálogot feltehetően nem sikerült megváltani, mivel négy évvel később ugyanezt a házrészt a kanonok a budai káptalan Szent Kereszt oltáránál létesített misealapítványára hagyta.⁷⁰ Mindkét esetben Gáspár nyergest és Zalai Szabó Pált nevezték meg szomszédnak, akik feltehetően a ház többi részeit birtokolták.

Kissé távolabb, már a Szent János-keresztény környékén emelkedett az a ház, amelyet egy érdekes eljárás miatt az átlagosnál jobban megismerhetünk. Egy 1509-ben kiállított városi oklevélben azt olvashatjuk, hogy 1478-ban az akkori városi tanács átadott a néhai Polyák (Polonus) Miklós budai polgárnak és feleségének, Erzsébetnek egy bizonyos romos tornyot – amely házukhoz csatlakozott – azzal a feltétellel, hogy a tornyot alapjától a tetejéig felújítják. A házat – és minden bizonnyal vele a tornyot is, amely a városfal tornya lehetett – 1494-ben az akkor már özvegy Erzsébet eladta

⁶⁷ GYÖRFFY 1973; KUBINYI 1973. 77. 188.p.

⁶⁸ Az ajtó a kutatások lezárulta után, a palota helyreállítása közben bukkant elő 2001-ben. Dokumentálását Kovács Eszter végezte. A Vémeri sírkő: ALTMANN 1994. 9.kép.

⁶⁹ 1467. III. 21. – OL DI 16509.; 1524. V. 23. – OL DI 23.112.; 1524. XI. 14 – OL DI 24.002.; 1525. VIII. 8. – OL DI 24.172.; Gerő Győző közöletlen ásatása, ld. GERŐ 1964. 321.p.; GERŐ 1971. 392.p.

⁷⁰ 1503. II. 3. – OL DI 106026.; 1507. III. 28. – OL DI 106031.

195 Ft-ért Katalinnak, a néhai Barthus varga, budai polgár özvegyének. A torony felújításáról azonban a tulajdonosok nem gondoskodtak és erősen romossá vált. Ezért 1506-ban a tanács behívatta Orbán könyvkötőt (ő Urban Kaym budai könyvárus, akinek 1503–20 között 22 kiadott könyvét ismerjük) és feleségét, Apollóniát, a néhai Gergely vargának Katalintól született gyermekét – akinek a révén birtokolták a házat – és kötelezték őket, hogy egy éven belül állítsák helyre a tornyot. Miután ez nem történt meg, 1509-ben a város úgy határozott, hogy elveszi a tornyot a házzal együtt Orbán könyvkötőtől, újból birtokba veszi, majd a városnak nyújtott sokrétű segítségéért a királyi udvar egyik befolyásos jogászának, petróci Henczelly István királyi jogügyigazgatónak és unokaöccseinek adja át újból azokkal a feltételekkel, hogy a tornyot helyreállítják, valamint, ha a várost ostromlók zárnák körül, szabad ki- és bejárást biztosítanak a város embereinek a torony védelmére.⁷¹ Henczelly Istvántól a pannonthalmi bencés apátság vásárolta meg a házat, hogy pontosan mikor, az nem ismert, csupán annyi, hogy 1517-ben már a tulajdonukban volt.⁷²

A fenti házzal szomszédos volt az az épület, amelyet a pannonthalmi apát és a konvent 1516-ban vásárolt meg Kakas János pécsi örkanonoktól, a néhai Kakas Mihály budai polgár fiától, valamint anyjától, Ilonától, Kakas Mihály özvegyétől.⁷³ A házat Kakasék a néhai Varga Fülöp özvegyétől, Ilonától örökölték és szomszédos volt saját házukkal. Az iratból az is kiderül, hogy Kakasék háza szomszédos volt azzal a fent ismertetett másik házzal is, amelyet a szentmártoni apátság Henczelly Istvántól korábban vett meg. Ebből következően az apátság régibb és most vásárolt házai feltehetően egyazon megosztott telken álltak, és amint látni fogjuk az alábbiakban, az sem kizárt, hogy Kakasék háza is ugyanezen a telken helyezkedett el. A fogalmazvány ugyanis tulajdonképpen építési szabályozás, amely Kakasék kikötéseit tartalmazza a Máté apát által építeni kívánt új épülettel szemben, budai forrásaink között egyedülálló részletességgel. Az irat szerint az apát már megkezdte az építkezést, amellyel elfalazta Kakasék három ablakát, közte a konyháját. Ezért az apát vállalta, hogy a konyha hátsó részén új ablakot nyittat, amelyet nem zár és nem árnyékol el, a kéményt pedig felmagasíttatja, hogy kárt ne tehessen a házakban. Azt is vállalnia kellett, hogy semmiféle ablakot nem nyit Kakasék háza és kertje felé az új épületen, sem a korábban megszerzetten, még a tetőn sem, sőt a meglévőket elfalaztatja, kivéve egyetlen kisméretű, vasráccsal elzárt nyílást közvetlenül a tető alatt.⁷⁴ További pontok arra utalnak, hogy az apátság és Kakasék közötti határt ezentúl telekhatárnak tekintik, mivel külön rendelkeztek az esővíz elvezetéséről, az emésztőgödör határfal mellé ásásának tilalmáról, valamint arról, hogy az apát

⁷¹ 1494. XII. 8. – OL Df 274182.; 1509. III. 16. – OL Df 274197.; RÓMER 1877. 49–59.p.

⁷² A ház szomszédai 1478-ban Sánta Péter és Balázs sarkantyúgyártók voltak, 1494-ben Pál sarkantyúgyártó és a „kolduló szegények”. Ez utóbbiak alatt talán egy szegényházat kell érteni.

⁷³ 1517. II. 16. – PRTE III. 204.sz.

Kakas János különösen érdekes személyiség, hiszen az általa használt öröknaptárban történeti és csillagászati feljegyzéseket hagyott ránk. Bécsben, Krakkóban, Bolognában és Padovában tanult egyházjogi doktor volt, aki Szatmári György kancellár szolgálatában állt. KUBINYI 1971.

⁷⁴ A város jogkönyve tiltotta, hogy a szomszéd felőli oldalon ablakot nyissanak a házon. (Ofner Stadtrecht... [1959]. 322.sz.)

új épületét nem szabad közvetlenül Kakasék szomszédos válaszfalához építeni, hanem az alapoktól új válaszfalat kell emelni.⁷⁵ Arra, hogy ez a telekhatár új volt, és a vásárlással jött létre, több jel mutat. Kakasék a házzal együtt nem adtak el egy bizonyos földterületet, amely saját kertjükhöz csatlakozott. Az átadott udvarrészen lévő emésztőt viszont fel kellett tölteni, mert az új határra esett. Végül erre utal az a rendelkezés is, hogy az apátság házának homlokzatát nem szabad az utca felé kiterjeszteni sem erkéllyel, sem bármiféle kő-, vagy faépítménnyel, oszlopokkal, ablakokkal.⁷⁶ A szentmártoni apát házát egyébként bérlők lakták, erről az 1517-es fogalmazvány is tudósít.⁷⁷

A Szent János utca keleti házsorából is megismerhetünk háztulajdonosokat. Elsőként meg kell emlékeznünk újból a ferences beginakolostorról, amelyet XV–XVI. századi adatok már meglehetősen egységességgel neveztek meg a ferences kolostor előtt, pontosabban a ferencesekkel szemben.⁷⁸ A kolostort a XVI. században kibővítették a Szent Zsigmond utca felőli szomszédos telekkel, Budai Eötves Tamás lánya, Orsolya, nyulakszigeti domonkos apáca adta el szomszédos házát a begináknak.⁷⁹ Vagyis a XVI. század elején az épületegyüttes már két utcára nyílt a Szent Zsigmond-templom mellett, annak északi oldalánál, egy kis köz után végighúzódott a háztömb teljes szélében. A Szent Zsigmond-templom északi oldala mellett az 1988-ban és 1994–1996 között elvégzett feltárásokon egy, az utcára merőleges, szokatlanul nagyméretű épületet találtak, amelynek három egymás melletti pincehelyiségét sikerült részben feltárni.⁸⁰ Az átlagos polgári telkeken álló pincéket méreteiben jócskán felülmúló pincehelyiségeket az oklevelekből megismert helymeghatározás segítségével a beginakolostor maradványainak tarthatjuk.

A beginakolostor északi oldalán Kubinyi László budai udvarbíró háza emelkedett a XVI. század elején. Buda város 1529-ben kelt tanúsítványa szerint még II. Ulászló király idejében néhai Zabolos János posztómetsző és felesége adták el ezt a házat Kubinyi Lászlónak azzal a feltétellel, hogy életükben lakásuk lehet benne. A ház az oklevél szavai szerint fából és tapasztásból épült, amelyet László kőből újjáépített.⁸¹

Kubinyi házától északra Désházi István királyi familiáris, esztergomi érseki jószágkormányzó háza állt, ennek északi szomszédságában pedig Mecssei György

⁷⁵ Az esővíz elvezetéséről is rendelkezett a jogkönyv. (Ofner Stadtrecht [1959]. 323.sz.)

⁷⁶ A ház homlokzatának kiterjesztését az utca felé a tárnoki jog szabályozta. (WENZEL 1878. 21.p.)

⁷⁷ 1524. X. 4. – Pannonhalmi Főapátság lt., Konventi lt. Capsarium nr. 2198.

⁷⁸ 1448. – OL DI 31145.; 1478 – OL Kamarai lt. Post advocatos 35–41.; 1482. VI. 2. – OL Df 253724.; 1484. – OL DI 19.006.; 1514. – OLDI 106083. Prot. Bud. 228–229.; 1515. – OL DI 106083. Prot. Bud. 280–281.

⁷⁹ 1536. XI. 18./18.sz. – OL DI 25261.; 1538. I. 5. – OL Gyulafehérvári kápt. Cist. Maramaros fasc. 5. Nr.9. (Mályusz Elemér regesztája, BTM kisalakú 1814.sz.)

Az alább bemutatott szomszédok miatt más helyszín, mint a telek hátsó szomszédja nemigen jöhetne szóba. Esetleges kétségeinket azonban eloszlatja Somi Gáspár és Perényi Imre nádor 1515-ös budai ingatlancsereje. A királyi vár felé tartó Szent Zsigmond utcában a ferences beginaházzal szemben állt ekkor az egyik elcsereált épület. (1518. V. 22.)

⁸⁰ FELD 1999. 36.p.

⁸¹ 1529. IV. 4. – OL MNM Törzsanyag (Mályusz Elemér regesztája, BTM kisalakú 1733.sz.)

királyi titkár házát említették meg az oklevelekben.⁸² Ezeknek a házaknak a helyén ma a volt Honvédelmi Minisztérium romos maradványai találhatók.

Áttérve a Szent Zsigmond utca keleti házsorára, annak közepén az utca névadója a kisebb Szűz Mária-, másik nevén Szent Zsigmond-káptalan temploma emelkedett. A királyi kápolnaként alapított egyházi intézményt a XV. század közepén társaskáptalanná szervezték át és gazdag birtokokkal látták el. Nem véletlen tehát, hogy a káptalan préposti címeit és javadalmát általában az udvarban különféle szolgálatokat ellátó egyházi személyek kapták. A kisebb Szűz Mária-egyház prépostja volt például Huszti Márton, a királyi énekkar vezetője, Várdai Pál kincstartó (a későbbi esztergomi érsek) és Piso Jakab humanista műveltségű királyi titkár, II.Lajos király nevelője. A káptalan továbbra is szorosan kapcsolódott a királyi udvar egyházi életéhez. Mátyás király első feleségét, Podjebrad Katalint helyeztette itt örök nyugalomra, ő maga vecsernye alkalmával fordult meg falai között. II.Ulászló nejét, Foix-i Annát ide temette el és csak a király halála után vitték át testét Fehérvárra, hogy ott férjével közös sírban pihenjen.⁸³ Az ország előkelői közül szintén sokan tettek itt misealapítványt, növelve ezzel a káptalan javadalmait (pl. Corvin János herceg, monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajda), Bánfi Miklós udvarmester pedig Mária Mennybevétele tiszteletére oldalkápolnát építtetett a prépostsági templomhoz. Ez utóbbi épület feltehetően az eddig még teljesen fel nem tárt északi oldalon emelkedett. A déli oldalon ugyanis polgári épületek maradványait tárták fel közvetlenül a templom fala mellett, valamint attól távolabb is, a mai tér felszíne alatt. Ezek egyike lehetett a káptalan prépostjának háza, amelynek helyére egyetlen oklevél utal. 1514-ben Bánfi Jánosnak az utca nyugati házsorában álló házát a Friss-palotának nevezett királyi házzal és a Szent Zsigmond-egyház prépostjának házával szemben lévőnek határozták meg.⁸⁴ A prépost háza eszerint a Szent Zsigmond-templom és a Friss-palota közötti házsoron állt, talán közelebb a Friss-palotához, mint a templomhoz.

A Szent Zsigmond utca nyugati oldalára vonatkozik a legtöbb ismert forrásunk és itt egy szerencsés régészeti lelet segítségével a középkori adatokat részben sikerült egyeztetni az újkori telkekkel. Az 1998–2000 között végzett régészeti ásatáson az egykori Szent György utca 8. számú telken egy a XV. század végén és a XVI. század elején működött ágyúöntőműhely maradványai kerültek napvilágra a telek végében,

⁸² Ezt a Szent János utcai házát 1529-ben szomszédvári Désházi István a korábbi esztergomi érseki jószágkormányzó és királyi familiáris, akkori komáromi ispán az esztergomi szentgyörgymezei káptalanra hagyta misealapítványa javára. Szomszédai Kubinyi László budai provisor és a néhai Mekksei György voltak. 1529. VI. 20. – Eszt k. m. lt. 52–3–8.

⁸³ KUBINYI 1999.

A XIX. század elején a Szent György tér felületének kiegyengetése a Szent Zsigmond-templom helyén jelentős szintsüllyesztéssel járt. A földkitermelés során a templom területén gazdag mellékletű női sírra bukkantak a munkások. A tárgyak egy része a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A leletet ismertető Jankovich Miklós az eltemetett személyben Podjebrad Katalint vélte felismerni, bár a feltevés bizonyításához konkrét támpontok nem álltak rendelkezésére. Ld. JANKOVICH 1827. A még fellelhető tárgyakra NAGY 1985. 132–133.p.

⁸⁴ 1514. XI. 10. – OL DI 22637.

közvetlenül a várfalak mellett. Feltárássra került két nagyméretű fémolvasztó kemence, amelyek környezetében mély öntögödörket készítettek a minták elhelyezésére. A visszatemetett gödrökbe a kiöntött tárgyakról levert agyagtapasztás számtalan töredékét temették el, szerencsés véletlenként az egyik öntögödörben az agyagminta letörött alja is megmaradt. Ezek a ritka leletek kapcsolatba hozhatók az ismert írott forrásokkal, mivel az ágyúöntőműhelyről a ránk maradt oklevelek is megemlékeztek. 1489-ben szomszédként említették meg először Jakab királyi ágyús mestert, akit az 1494/1495-ben készített királyi számadáskönyvek a királyi vár előtt dolgozónak mondtak.⁸⁵ Marienwerderi Jakab, Mátyás király, majd II. Ulászló király porosz származású ágyús mestere volt, akit a rá vonatkozó oklevelekben nemesnek címeztek. Az 1494/1495-ös királyi számadáskönyvek tanúsága szerint műhelyében kovácsok, ácsok, kőfaragók is dolgoztak, ágyút öntött, lőport is gyártott. Az uralkodó szolgálatában II. Ulászló idején is megmaradt, 1494-ben Újlak ostromához szállította a királyi tüzérséget, 1495-ben Nándorfehérvár, Szabács erődítését és hadifelszerelését szemlélte.⁸⁶ 1515-ben Márton királyi ágyús mestert, Jakab mester örökösét és üzemének folytatóját újból szomszédként említették meg, majd pedig 1518-ból ismerjük a város oklevelét, amelyben tanúsították, hogy Márton és felesége, Margit néhány éve eladta házát Perényi Imre nádornak 1200 forintért.⁸⁷

Az ágyús mesterek házának északi szomszédját szintén megismerhetjük forrásainkból. 1489-ben a város tanácsa iktatta be Raguzai (Borbély) Istvánt egy házrész birtokába, amelyet szomszédság címén, elővásárlási jogát érvényesítve szerzett meg, tehát feltehetően a ház más részeit már bírta ekkor. A korábbi tulajdonos Fülöp nyerges és felesége, Katalin voltak, akik Csiszár Györgynek kívánták a házrészt eladni, de ezt a szomszéd, Raguzai megakadályozta azzal, hogy kifizette a vételárat (126 forint), további 14 forintot, egy Csiszár által felajánlott szőlő vételárat, valamint azt a 13 forintot, amit Csiszár a ház felújítására költött.⁸⁸ Raguzai István egyébként raguzai származású királyi borbély volt, aki a király mellett 1500–1508 között Estei Hippolit egri püspököt is szolgálta, 1505–1511 között óbudai várnagy is volt, sőt Óbuda zálogbirtokosa lett.⁸⁹ Az ezen a telken (egykori Szent György utca 10.) 1998–2000 között elvégzett ásatásokon egy nagyméretű, feltehetően reneszánsz loggiával kerített belső udvaros palota maradványai láttak napvilágot. Az épület egyes részletei a várfalak közötti mély helyiségekbe omlottak le, reneszánsz freskókkal teli faltömbök, finom kivitelű kőfaragványok és idomtégglák kerültek elő a törmelékből

⁸⁵ 1489. VI. 1. – OL Df 283430.; Királyi számadáskönyv (1494. X. 5.) – BALOGH 1966. 588–591.p.

⁸⁶ BALOGH 1966. I. 588–560.p., BALOGH 1985. 431–432.p.

⁸⁷ 1515. II. 8. – OL DL 22655.; 1518. V. 22 – OL DI 23032.

⁸⁸ 1489. VI. 1. – OL Df 283430.; 1518-ban – már halála után – Raguzai Istvánt, mint szomszédot említették meg (1518. V. 22. – OL DI 23032), 1525-ben egykori háza előtt kézbesítettek idézőlevelet (1525 II. 15. – OL DI 24077), mindkét esetben néven nevezték a Szent Zsigmond utcát.

⁸⁹ KUBINYI 1970. 69.p., „Stephanus de Ragusio dictus Barbel similiter de Buda” (OL DI 21.546.), „Stephano Raguseo de Leom phisico...” (OL DI 26.136.) Bor- és szörme kereskedelemmel is foglalkozott, Buda környékén és Szentjakabfalván kiterjedt szőlőbirtokai, Szentjakabfalván háza volt, 1518-ban már néhainak nevezték

a ház egyéb felszereléseivel, majolika tányérok töredékeivel, könyvtáblaveretekkel együtt. Figyelmet érdemeltek a ház alatti hatalmas pincék is, valamint a várfalak felé, és talán azon túl a domboldalba egykor közvetlenül kivezető ép boltozatú alagút, amelyhez hordók elhelyezésére szolgáló oldalfolyosók csatlakoztak.

Az ágyús mesterek házától délre (Szent György utca 6.) főúri háztulajdonosokat találunk a XVI. század elején. 1515-ben Perényi Imre nádor és Somi Gáspár királyi kamarás kölcsönösen elcserélték budai ingatlanaikat. Somi Gáspár a nádornak és fiainak, Ferenc választott váradi püspöknek és Péternek adta atyjától, néhai Somi Józsa temesi ispántól örökölt Szent Zsigmond utcai házát, amiért megkapta a Perényiek Olasz utcai házát, továbbá 1200 forintot, mint a két ház közötti értékkülönböt. A cseréről szóló iratban külön megemlítették a ház első részét, a hátsó részt, amely egészen a várofalig ért, az alsó és felső szobákat, boltokat, helyiségeket, föld feletti és föld alatti pincéket, az udvart és a konyhát. Három év múlva, 1518-ban Perényi Imre megszerezte Márton ágyús mestertől az északról szomszédos házát is. Fia, Perényi Péter 1528-ban még budai házában keltezett oklevelet.⁹⁰

A délről következő szomszéd (Szent György utca 4.) tulajdonosai már a XV. század végétől ismeretesek. 1471-ben Mátyás király monoszloi Csupor Miklós erdélyi vajdát iktatta be annak a háznak a birtokába, amelyet korábban a néhai Pálóczi László országbíró végrendeletében a budai Boldogasszony-plébániára hagyott. Miklós vajda a házat misealapítványa javára hagyta 1474-ben a szemközti kisebb Szűz Mária-káptalannál. A házat később a káptalan kanonokjai lakták.⁹¹

A rendelkezésünkre álló forrásokból sajnos nem dönthető el egyértelműen, hogy a kanonok az utca sorában egyetlen házat birtokolt-e, vagy több szomszédos házat. Annyit tudunk csak biztosan, hogy a kanonok házától délre egy újabb főúri tulajdonban lévő épület emelkedett. Az erre a házra vonatkozó oklevelek mind egy perhez kötődnek, amely a Pálócziak és a Bánfiak között 1506 és 1514 között folyt. Talán eredetileg ez a ház is Pálóczi Lászlóé lehetett. 1506-ban Pálóczi Mihály étkefogómester és Antal beperelték Bánfi Jánost Buda város előtt a ház ügyében, amelyet korábban a néhai Bánfi Miklós udvarmester, majd – ekkor már évek óta – fia, János birtokolt. A város a bemutatott oklevelekből meggyőződött, hogy a házat Bánfi Miklós egy másik házért és bizonyos pénzüsszegért cserélte, ezért megítélte azt a jogos örökösnek, Jánosnak. A Pálócziak azonban elérték a királynál a per újrafelvételét. Mégis hiába fellebbeztek a Pálócziak Buda városától a tárnokszéken át egészen a királyi személyes jelenlét bíróságáig, végül minden bírói fórum megerősítette Bánfi Jánost birtokában.⁹² Pedig alkalmasint a Pálóczi testvérek nem állítottak valótlanságot, csak igazukat nem tudták jogi úton

⁹⁰ 1515. II. 8. – OL DL 22655.; 1518. V. 22 – OL DI 23032.; 1528. II. 10. – ÖS HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten 8–42.

⁹¹ 1471. I. 7./1471. I. 10. – OL Df 248248.; 1474. III. 13. – OL Df 248.754. A későbbiekben mint szomszédot említik meg a kanonokok házát 1513-ban, 1514-ben és 1515-ben. (1513. XII.19., 1514.XI.10. 1515.II.8.)

⁹² 1506. V. 28.–1511. VII. 28.–1511.–1513. XII 15.–1513. XII. 19./1514. VIII. 26. – OL DI 22563.; 1514. XI. 10. – OL DI 22637.

bizonyítani, hiszen láthattuk, hogy a szomszéd telek is Pálóczi László tulajdona volt, amelyet végakarata ellenére Mátyás király elidegenített és másnak adományozott. A ház helyszínének legrészletesebb leírását Buda város oklevelében találhatjuk, amely Bánfi János újbóli birtokba iktatásakor, 1514-ben készült. Eszerint az épület a Szent Zsigmond utcában állt a királyi palota előtt, a Szent Zsigmond-káptalan prépostjának házával, illetve a Friss-palota nevű másik királyi házzal szemben, felülről a Szent Zsigmond-egyház kanonokjai házának, valamint alulról a királyi vár előtti régi fal szomszédságában.

A történeti adatok ismertetésének végére érve összefoglalásképpen egyértelműen megállapítható, hogy az újkor hajnalán a Friss-palota és a város fő tere közötti, sűrűn beépített városrész tulajdonviszonyait már alapvetően a közeli királyi udvar befolyásolta. A XV. század végétől ismert adataink szinte kizárólag az udvarhoz kötődő személyek birtoklását tárják elénk. Kivételeket persze találtunk, a polgári elem nem szorult ki teljesen még ekkor sem, hiszen ismerjük Zabos János posztómetsző és Fülöp nyerges házát, Orbán könyvárus, Gáspár nyerges, valamint Zalai Pál és Olasz Márton szabók pedig osztott háztulajdonokban éltek ugyanitt, megemlíthetjük még a bérlőket is, akik a szentmártoni apát házában laktak. Mégis a megismert előkelő nemesek száma és társadalmi rangja figyelemreméltó. Ezek egy része magas állami hivatalokat betöltő bárói család tagja (Szapolyai, Perényi, Pálóczi, Bánfi, Somi, Csupor), másik részük királyi alkalmazásban álló különleges szaktudással bíró személy volt (Kubinyi László udvarbíró, Henczefly István jogügyigazgató, Désházi István, Mekcsei György királyi titkárok, Márton és Jakab királyi ágyús mesterek, Raguzai István királyi borbély, óbudai várnagy), és az itt házakat bíró káptalan is sokszoros szálakkal kötődött a királyi udvarhoz. Okleveleink több esetben is elénk tártak olyan helyzeteket, amelyekben a polgári tulajdon a nemesek kezébe került, gondoljunk például Henczefly István, Kubinyi László, vagy Raguzai István házszerzésére. Az a folyamat tehát egyre inkább kiteljesedett, amelynek során a királyi palota előterében egy főúri palotákkal benépesített városnegyed fejlődött ki. Ez a változás, a nemesi ingatlanok szaporodása a polgári elem rovására egyébként nem kizárólag a déli városnegyedre volt jellemző, hanem az egész mai Várnegyed területére, mégis itt koncentráltan jelentkezett és a XVI. század első két évtizedére már az előkelők házai kerültek túlsúlyba.

Érdekes eljátszani a gondolattal, hová vezetett volna ez a fejlődés, ha Buda meg tud maradni a Magyar Királyság fővárosának és a kívülről rátörő, háborús korszak helyett töretlenül fejlődhetett volna a későbbi évszázadok során. Ez esetben a XVI–XVII. század megnövekedő reprezentációs igényei miatt feltétlenül számolnunk kellene a királyi palota bővítésével, amely első lépésként a palota előtti előudvar beépítésével valósulhatott volna meg. Meglehet, hogy ezen az úton is a mai Szent György tér alakult volna ki, hiszen a város és a palota között továbbra is szükség lett volna az elválasztást biztosító térségre. Viszont bizonyosan gazdagabbak lehettünk volna néhány, a teret övező főúri palotával, a ferences kolostorral és a tér közepén álló Szent Zsigmond-templommal. De nem így történt, 1526 szeptemberében két héttel a mohácsi csatamezőn elszenvedett sorsfordító katonai vereség után a város lángokban állt és háborúkkal, ostromokkal terhes évtizedek vették kezdetüket.

Források

Levéltári források

Eszt. k. m. lt.	Esztergomi Székesfőkáptalan Magánlevéltára
OL D1	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
OL Df	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fénykép-gyűjtemény
OL MNM Törzsanyag	Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum Törzsanyaga
ÖS, HHStA	Österreiches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien

Nyomtatott források

AO I.	Anjou-kori oklevéltár I. Szerk. Kristó Gyula. Bp.-Szeged 1990.
AO XI.	Anjou-kori oklevéltár XI. Szerk. Almási Tibor. Bp.-Szeged 1996.
BTOE I.	Budapest Történetének Okleveles Emlékei I. 1148–1301. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp., 1936.
BTOE III.	Budapest Történetének Okleveles Emlékei III. 1382–1439. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1987.
HO III.	Hazai Okmánytár III. Kiadják: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győrött 1866.

Irodalom

ALTMANN 1973	Altmann Júlia: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. In: Archeológiai Értesítő 100. (1973), 82–87.p.
ALTMANN 1994	Altmann Júlia: Az óbudai és a budavári ferences templom és kolostor kutatásai. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Művészettörténet-Műemlékvédelem 7. (szerk. Haris Andrea). Bp., 1994. 143–148.p.
ALTMANN 2002	Altmann Júlia: A budavári ferences kolostor. In: Műemlékvédelem 46. (2002), 345–350.p.
BALOGH 1985	Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I–II. Bp., 1985.
BALOGH 1985	Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Bp., 1985.
BENDA 2001	Benda Judit. Szakdolgozat, ELTE Közép- és Koraújkori Régészeti Tanszék. Kézirat. 2001.
BENDA 2002	Benda Judit: A Szent György tér déli oldalán feltárt középkori kút leletanyaga. In: Budapest Régiségei 35. (2002), 535–548.p.

- BONFINIUS [1936] Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saec. XV. Ed. Fögel, József – Iványi, Béla – Juhász, László. Lipsiae, 1936.*
- BÓNIS 1971 Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.*
- Budapest 1991 Budapest im Mittelalter. (Hrsg.: Biegel, Gerd.) Braunschweig, 1991.
- BUZÁS – FELD 1996 A budavári Szent Zsigmond-templom és gótikus szobrai. Kiállítási katalógus. (szerk. Buzás Gergely – Feld István). Bp., 1996
- BUZÁS 1994 Buzás Gergely: A budai királyi palota déli nagycsarnoka. In: *Tanulmányok Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Bp., 1994. 109–128.p.*
- DERNSCHWAM [1984] Dernschwam, Hans: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Bp., 1984.*
- ENGEL 1992 Engel Pál: Salgói Miklós. In: *Levéltári Közlemények 63. (1992), 15–26.p.*
- ENGEL 1996 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. *História könyvtár 5. Bp., 1996/II.*
- FELD ET AL 1992 Feld István – Gyuricza Anna – Hanny Erzsébet – Pölös Andrea – Végh András: I. Szent György tér. In: *A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981–1991 között. Budapest Régiségei 29. (1992), 242–244.p.*
- FELD 1999 Feld István: Beszámoló az egykori budai Szent Zsigmond-templom és környéke feltárásáról. In: *Budapest Régiségei 33. (1999), 35–50.p.*
- FELD – KÁRPÁTI 2000 Feld István – Kárpáti Zoltán: Häser und Parzellen der mittelalterlichen Stadt Buda in der Umgebung der Hl. Sigismund-Kirche. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa. (Hrsg.: Márta Font – Mária Sándor). In: Varia Archaeologica Hungarica IX. Bp.–Pécs (2000), 57–66.p.*
- FÜGEDI 1964 Fügedi Erik: Megjegyzések a budai vitáról. In: *Századok 98. (1964), 771–781.p.*
- GALEOTTUS [1934] Galeottus Martius Narnensis: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Johannem, eius filium liber. Ed. Juhász, László. Lipsiae. 1934.*
- GEREVICH 1966 Gerevich László: *A budai vár feltárása. Bp., 1966.*
- GEREVICH 1973 Gerevich László: *Budapest művészete az Árpád-korban. In: Budapest története I. (szerk.: Gerevich László). Bp., 1973. 243–334.p.*
- GERŐ 1964 Gerő Győző: I. Színház utca 5–7. Pasa palota. In: *A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai*

- az 1960–1961. években. Budapest Régiségei 21. (1964), 321–322.p.
- GERŐ 1971 Gerő Győző: I. ker. Színház u. 5–7. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1962–1965. években. Budapest Régiségei 22. (1971), 392.p.
- GYÖRFFY 1973 Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. (szerk.: Gerevich László). Bp., 1973. 217–349.p.
- GYÖRFFY 1998 Györffy György: Pest-Buda kialakulása. Bp., 1998.
- H. HANNY 1997 H. Hanny Erzsébet: A nagyrévi kultúra áldozati gödre a budai Várhegyen. In: Budapest Régiségei 31. (1997), 199–210.p.
- HOLL 1997 Holl Imre: A budai palota középkori építéstörténetének kérdései. In: Budapest Régiségei 31. (1997), 79–100.p.
- IVÁNYI 1941 Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő évei. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 9. (1941), 32–84.p.
- JANKOVICH 1827 Jankovich Miklós: Budán felfedezett gazdag sírbolt, mellyben hihetőleg Katalin, Mátyás király első hitvesének és Podjebrad György leányának teteme találtatott. Pesten. 1827.
- KÁRPÁTI 1998 Kárpáti Zoltán: A budapesti Szent György tér középkori története a SzentZsigmond prépostság alapításáig. Szakdolgozat, ELTE Közép- és Koraiújkori Régészeti Tanszék. Kézirat 1998.
- KAUFMANN 1895 Kaufmann Dávid: Magyarország legrégebb zsidó temetője. In: Archeológiai Értesítő 15. (1895), 219–223.p.
- KUBINYI 1971 Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. In: Levéltári Közlemények 42. (1971), 203–269.p.
- KUBINYI 1973 Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története II. Bp., 1973., 7–204.p.
- KUBINYI 1990 Kubinyi András: Palota-terem. Terminológiai kérdések. In: Castrum Bene 2. (1990), 55–64.p.
- KUBINYI 1995 Kubinyi András: A magyarországi zsidóság története a középkorban. In: Soproni Szemle 49/1. (1995).
- KUBINYI 1999 Kubinyi András: A budavári Szent Zsigmond káptalan a későközépkorban. In: Budapest Régiségei 33. (1999), 12–23.p.
- KUJÁNI 1908 Kujáni Gábor: Brodarics István levelezése. Történelmi Tár 1908.
- KUMOROVITZ 1963 Kumorovitz L. Bernát: A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 15. (1963), 109–151.p.

- LÓCSY 1964 Lócsy Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben. In: Budapest Régiségei 21. (1964), 191–208.p.
- LÓCSY 1969 Lócsy Erzsébet: XIII. századi város és XIV. századi városrendezés nyomai a budai Várnegyedben. In: Településtudományi Közlemények 22. (1969), 106–113.p.
- LÓCSY 1971 Lócsy Erzsébet: Adatok a budai Várnegyed XIII. századi beépítéséhez. In: Budapest Régiségei 22. (1971), 209–222.p.
- MAGYAR 1991 Magyar Károly: Der Königspalast in Buda. In: Budapest in Mittelalter. (Hrsg.: Biegel, Gerd) Braunschweig, 1991. 201–235.p.
- MAGYAR 1992a Magyar Károly: Ásatások a budavári palota területén és annak északi előterében 1982–1991 között. In: Budapest Régiségei 29. (1992), 109–115.p.
- MAGYAR 1992b Magyar Károly: A Budavári Palota Északi, ún. Kolduskapujának tornya az újabb kutatások tükrében. In: Budapest Régiségei 29. (1992), 57–92.p.
- MAGYAR 1997 Magyar Károly: A középkori királyi palota fő építési korszakainak alaprajzi rekonstrukciójai. In: Budapest Régiségei 31. (1997), 101–120.p.
- MARCZALI 1877 Marczali Henrik: Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból. Magyar Történelmi Tár 23. 1877.
- MAROSI 1998 Marosi Ernő: A budavári Zsigmond-kori szobrok kérdései huszonkét év (és a Szent Zsigmond-templom feltárásai) után. In: Budapest Régiségei 33. (1998), 93–102.p.
- MAROSI-SOÓS 1977 Marosi-Soós Ágnes: A budai várpalota újabb ásatásának bronzkori leletanyagáról. In: Budapest Régiségei 24/3–4. (1977), 167–172.p.
- MIKÓ 2000 Mikó Árpád: Imago historiae. In: Történelem-kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. (szerk. Mikó Árpád és Sinkó Katalin). Bp., 2000. 34–47.p.
- MIKÓ 2002 Mikó Árpád: Magnus Gruber: Tractus Danubii (1531). Egy forrás nyomában. In: Détschy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. (szerk. Bardoly István és Haris Andrea). Bp., 2002. 229–254.p.
- NAGY 1985 Nagy Emese: Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége. In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás. (szerk. Belitska-Scholtz Hedvig). Művészettörténeti Füzetek 17. (1985), 122–141.p.
- NAGY 1952 Nagy László: Őskori telepnyomok a budai Várhegyen. In: Archeológiai Értesítő 79. (1952), 190–197.p.
- NÉMETHY 1885 Némethy Lajos: Budavárának régi helyrajza. In: Archeológiai Értesítő 5. (1885), 1–8., 65–67., 289–296.p.
- Ofner Stadtrecht [1959] Das Ofner Stadtrecht (Hrsg.: Karl Mollay). Monumenta Historica Budapestinensia 1. Bp., 1959.

- PAULER 1899 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. Bp., 1899.
- POGÁNY 1955 Pogány Frigyes (szerk.): Budapest Műemlékei I. (Magyarország Műemléki Topográfiája IV.) Bp., 1955.
- RÓMER 1877 Rómer Flóris: Adalék a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez. In: Archeológiai Közlemények (1877), 49–59.p.
- SCHIER 1774 Schier, P. Xistus: Buda Sacra sub priscis regibus. Viennae, 1774.
- SIKLÓSI 1999 Siklósi Gyula: Die mittelalterlichen Wehranlagen , Burg- und Stadtmauern von Székesfehérvár. In: Varia Archaeologica Hungarica 12. (1999)
- SPEKNER 2002 Spekner Enikő: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez. In: Budapest Régiségei 35. (2002), 403–426.p.
- THUROCZY [1980] Thuroczy János: A magyarok krónikája. Bp., 1980.
- THUROCZY [1985] Thurocz, Johannes de: Chronica Hungarorum. (ed.: Galántai, Elisabeth – Kristó, Julius) Bp., 1985.
- TUBERO [1994] TUBERO, Ludovicus: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4. (közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet). Szeged, 1994.
- VÉGH 1997 Végh András: A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. In: Budapest Régiségei 31. (1997), 295–312.p.
- VÉGH 1999 Végh András: Adatok a budai kisebb Szűz Mária, másnéven Szent Zsigmond-templom alapításának történetéhez. In: Budapest Régiségei 33. (1999), 25–34.p.
- VELIUS 1762 Velius, Caspar Ursinus: De bello Pannonico Libri Decem. Studio et opera Adami Francisci Kollarii. Vidobonae 1762.
- WENZEL 1878 Wenzel Gusztáv: A XV.századi tárnoki jog. Értekezések a társadalmi tudományok köréből 5/1. 1878.
- ZOLNAY 1959/1960 Zolnay László: A XIII.–XIV. századi királyi palotáról. A budai várostörténet néhány kritikus kérdése. In: A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959/1960. 7–64.p.
- ZOLNAY 1977 Zolnay László: Az 1967–75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. In: Budapest Régiségei 24/3–4. (1977).
- ZOLNAY 1984 Zolnay László: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–1981 évi feltárásokról. In: Budapest Régiségei 26. (1984), 203–216.p.
- ZOLNAY 1987 Zolnay László: Buda középkori zsidósága és zsinagógáik. Bp., 1987.

Medieval City Quarter in the Foreground of the Royal Palace (History of the St. George Square and its Surroundings in Buda)

St. George Square did exist even in mediaeval times but it is not identical with the one indicated in present-day maps of the town. It used to be the name of the main square, the place of the weekly markets, laying between the Parish Church dedicated to Our Lady and the city gates – i.e. today's Dísz Square and Tárnok Street. The wars and sieges of the Turkish period, the exchange of the population erased the memory of the square and its name. In the course of the reconstructions in the end of the 18th century the open space in front of the Royal Palace was mistakenly named St. George Square. This name has spread and is still even in official use despite the fact that most buildings of the square have been destroyed. The present study is aiming to outline the formation and the development of the area bordered by the mediaeval city gates and the Royal Palace, i.e. today's Dísz Square and the fountain of Szép Ilonka, in the Middle Ages, based on historical and archaeological sources. Archival research and the results of intensive archaeological investigation between 1974–87 and 1994–2000 has also been included.

The events of the Mongolian Invasion of Hungary in 1212–1242 urged King *Béla IV* to fortify the strategically important hill – called Castle Hill today – and settle the people of Pest and Buda (i.e. Óbuda) there, thus founding a new city by the name of *Castrum Novi Montis Pestiensis*, also referred to as *Castrum Budense*.

The consciously founded city was thoughtfully formed. Constructing the defence system of walls was an absolute priority. After the route of the walls had been defined, the plots were marked according to a strict pattern. The direction of the streets was influenced by topographical features.

The narrowing southern part of the Castle Hill was divided into three blocks by two streets running from the north, setting out at the city gates, converging to the south. The western one was the early Jewish Street. There were mainly houses of Jewish people here. They had a synagoge too, but it could not have been identified so far. The eastern street became known as St John Street. It was named after the Franciscan Friary dedicated to St John the Evangelist, built here by the eastern city wall.

Most of the remains of the earliest buildings are those of cellars of the houses. For most people who had settled in the new city wine production remained important. A significant proportion of the houses were made of timber, but stone buildings were not scarce either.

By the end of the 13th century the rapidly growing settlement began to exceed its limits. Buildings did not meet the increasing needs anymore. After a good hundred years from the birth of the city remarkable changes began to transform the character of the quarter. The rulers expanded the Royal Palace which affected the whole area concerning the plots and the composition of the population too. The proximity of the Royal Court exerted its influence in several ways: building plots were marked up and they were gradually covered by the properties of noble families of importance in the court. Beginning with the turn of the 13th and 14th centuries the sight of the sites gradually changed, the houses built of timber were replaced by the ones of stone.

The construction works did not only affect the southern end of the city but brought along the systematic rearrangement of the foreground of the palace too. Shortly before 1410 King Sigismund of Luxemburg (1387–1437) founded a new royal chapel dedicated to the Blessed Virgin Mary and Saint Sigismund on the highest point of the wide space between the two streets leading for the Royal Castle. Before the construction was started, civil houses of the site had been expropriated and pulled down.

One of the first steps in the process was winding up the old Jewish quarter. As a result of the constructions, the formerly remote and secluded Jewish Street became the most important route leading for the Royal Palace. The change must have significantly influenced the move of the Jews. After the Jews had left the street was renamed St Sigismund, taking its name from the new church founded by the king.

The Franciscan Friary named after Saint John the Evangelist and the Nunnery of the Franciscan Tertiary Sisters, both founded in the Arpadian age were significantly enlarged during the late Middle Ages. Towards the middle of the 15th century Saint John's Friary became the centre of the Observant province and it was here that the college of the order worked.

As the result of the progress by the end of the Middle Ages a quarter built up of the palaces of noblemen was formed in the foreground of the Royal Palace.

Magyar Károly

A BUDAVÁRI SZENT GYÖRGY TÉR ÉS KÖRNYÉKÉNEK KIEPÜLÉSE

TÖRTÉNETI VÁZLAT 1526-TÓL NAPJAINKIG

A budai Várnegyed falai között kétség kívül a Szent György tér és környéke az a helyszín, mely az évszázadok során a legtöbbet változott. A királyi palota északi falától a Dísz tér déli oldaláig terjedő településrész – mely egyébként az egész polgári városrész területének mintegy egyötödét-egyhatodát teheti ki – szinte minden egyes eleme teljesen átalakult a középkortól napjainkig eltelt időszakban. Megváltozott a beépített és beépítetlen terület aránya, a fokozatosan kialakuló tér formája és térfalai, és teljesen megváltoztak a hozzá kötődő funkciók is.¹

Az átmenet kora: 1526–1541

A mai Szent György térnek megfelelő terület és környéke helyrajzában már a középkorban számos kisebb-nagyobb változás történt, ez ma már a régészeti feltárások alapján is kimutatható. A Sikló előterében, azaz az egykori Szent János (ma: Színház) utca délkeleti részén, valamint az előbbi és a Szent Zsigmond (ma: Szent György) utca közötti modern összekötő útrész kialakításakor végzett leletmentésünk során² például több korszakból is megfigyeltünk korábbi épületek bontására, eltüntetésére, azaz tudatos tereprendezésre utaló nyomokat. Úgy tűnik azonban, hogy ezek a szokásos városi átrendeződés kereteit nem haladták meg, bár némelyikük mintegy előrevetítette, sőt dokumentálta a későbbi változásokat.³

¹ Megírása közben tanulmányomat több kollégám is olvasta részleteiben vagy egészében, és véleményükkel segítették a végleges változat elkészültét. Ezúton fejezem ki köszönetemet „kvázi” lektoraimnak: Bencze Zoltánnak, F. Dózsa Katalinnak, Farbaky Péternek, Kovács Eszternek, Spekner Enikőnek és Végh Andrásnak. Köszönet illeti hivatalos lektoromat, Kubinyi Andrást is a teljes mű áttekintéséért és a hasznos tanácsokért.

² A leletmentés 1997 őszén, 1998 kora tavaszán folyt az új térburkolat, illetve a hozzá kapcsolódó közművek lefektetése előtt. A tér Sikló előtti részén Altmann Júliával részben megosztva, részben közösen végeztünk feltárást, míg a Színház utca déli folytatásának vonalában és az átkötő útnál egyedül folytattam kutatást. (Erről: *Archaeological Reports* 1997. (RF 1998.) 178.p.) Közvetlenül a Sándor-palota déli homlokzata mellett – a rekonstrukciós munkákhoz kötődő leletmentés során – 2001 nyarán Kovács Eszter tárt fel további, különböző korú épületmaradványokat.

³ A nagy mennyiségű leletanyag előzetes átvizsgálásakor az általam feltárt területre vonatkozóan a következő kép bontakozott ki.

1./ A Sikló előtt, középtájtól kissé északra egy korai, XIII. századi lakóház pincéjének maradványait találtuk meg. Az épületet valószínűleg még a XIV. század első felében elbontották, mert betöltésében